Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл декабрь 4 вторник № 276 (14476)

1925 чылда үнделеттинген

Өртү 3 коп.

ЗООТЕХНИК

ЧУРУКТА: Таңды районда «Революцияның чалбыыжы» совхозта аныяк зоотехник Алена Ачыты бодунуң доозуп алган тускай эртем-билииниң аайы-биле мал ажылынга улуг сонуургалдыг ажылдап турар.

Ол Кызылга болуп эрткен мурнакчы саанчыларның чыыжынга кээп киришкен. Ол ажыл-агыйда сүт-бараан фермазының ажыл-ижин, Көк-Тейниң, Сосновканың болгаш республиканың өскедаа фермаларының ажылының байдалы-биле деңнеп көрген. Фермада саанчы бүрүзү чүге бир баш инекке онааштыр чылда дөрт муң килограмм сүттү саап ап болбаывыл дээрзин саанчылар-биле санал-оналынга сайгаржып көрген. Ажылынга мурнакчы дуржулганы, депшилгелиг аргаларны долузу-биле ажыглаарының чугулазын моон соңгаар ажылынга удуртулга болдурарын билип алган.

Балгазының сүт-бараан фермазында Марина Аракчаа, Татьяна Арнак, Оюн Татуя дээш, оон өске-даа ажыл-ишчилер саар инектериң чемгерилгезинче, ажаалдазынче улуг кичээнгейни салып тургаш, бедик көргүзүүтлерлиг болурун хүлээнип алганнар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«ӨПЕЙЛЕП» ТУРБАС

«Ак-Туруг» совхозтуң Чиңге-Хову деп черде Кыспай-оол Дондуп-оол хөй чылда мал кадарып келген. Амгы үеде ооң өг-бүлези 500 хураганы хүлээп алган, оларын кыштан менди ажырар дээш чүткүлдүг ажылдап турар. Ону дүвүредип турар айтырыглар — оорнуң база кем-керек үүлгедир чоруктуң көвүдээни.

— Ында-мында кижилер бижектешкен, бирээзин өлүрген, бир кижиниң малмаганын оорлаан дээр медээлер дыңналыр, хорадаңчыг, коргунчуг-даа-дыр. Шаанда Тыва Арат Республика турда оорларны дыкала шыңгыы хемчегге онаан турган чүве ийин. Ам болза оор, дерзин керек кылганнарны чиик көөр апарган шаг-дыр — деп, Кыспай-оол Дондукович чугаалады.

Малчынның дүвүреп турары чөп. «Ак-Туруг» совхозка безин чеже кадарчы херек деп? Оордан корткаш, аныяктар мал ажылынга кирбес-тир. Ниити чонуңуң санал-оналынга каттыжын, Тыва АССР-ниң Дээди Соведи оорларга, кем-керек үүлгедикчилеринге удур шыңгыы хоойлуну хүлээп алыры чугула-дыр. Хоойлу-дүрүмнүң чииги бисте чүге чедирип турардыр че? Ол дээрге кем-керек үүлгедиринге дөгүм ышкажыл.

Мен бодаарымга, рынокче шилчиир үеде эң ылаңгыя оорлар болгаш кем-керек үүлгедикчилери-биле эң-не шыңгыы демисежир үе келген. Оларны «өпейлеп» турган херээ түү боор!

Кем-керек үүлгедир, оор кижилерни шыңгыы шиитпиш, оларны Тывага эвес, а республикадан дашкаар лагерьлерже чорудары черле чөп. Томск хоорайда херек эрттирип турар чаңгыс черчурттугларывыстың чагаазын «Шын» солунга чоокта чаа парлады, ону чон номчаан. Оларның дилээ-биле канчап чөпшээрежирил? Кем-керек үүлгедирде кежээ, а херээн Тывамга эрттирейн дээни-биле чөпшээрешпес ужурлуг бис. Кандыг-бир үүлгедиг кылырда, олар түү бодаанып?

Ынчангаш черле, бир-тээ, Тыва тускай бот-догуннаар болганда, бодунга таарыштыр хоойлу-дүрүмнү үндүрүп алыр ужурлуг. Чоннуң санал-оналын барымдаалаар. Оорларны, кем-керек үүлгедикчилерин эң-не шыңгыызы-биле шиидерин чон пегеп турар болгай.

Комбу КЫЗЫЛ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязында

Россия Федерациязының улус депутаттарының Съездизи эрткен суббота болгаш воскресенье хүннеринде чапсарлаан. Ындыг болзажок, Дээди Советтиң кежигүнү депутаттар суббота хүнүнде сессияның ажылын уламчылаар деп шиитпирлээн. Үүге дээрге съездиге киирип кээр ужурлуг хоойлу төлевилелдери комиссияларга болгаш комитеттерге чедир ажылдап кылдынмаан.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазының оралакчызы Р. И. Хасбулатовтуң даргалаашкыны-биле эгелээн палаталарның каттышкан хуралы ажылын депутаттың этиказының талазы-биле комиссияны тургузар дугайында айтырыгны чугаалажып көөрү-биле эгелээн. Он кижи составтыг комиссияны тургускан, ооң даргазынга Ю. С. Сидоренкону бадылаан.

Ооң соонда РСФСР-ниң прокурору албан-дужаалга томуйлаткан партия кежигүнү Н .С. Трубинниң бүрүн эргелериниң дугайында айтырыгны чугаалашкан. Эрге-хоойлу камгалаар органнарга политиктиг партияларда бактаап турар кижилерни соңгуп болур-болбазының дугайында айтырыгга харыы берип тургаш, ол ыныгыг тайылбырны кылган кандыг-даа партияга кежигүн болурунуң дугайында айтырыг ол кижиниң дүрүм ёзугаар эргези болур, ындыг эргени кижи эргелериниң дугайында делегей документилериде күштүг кылдыр хүлээп көрген. Депутаттар ол кандидатураны съездиге саналдап киирер деп шиитпирни хүлээп алган.

«ССРЭ хамаатыларындан, даштыкы хамаатылардан болгаш кайы-даа чурттуң хамаатызы эвес кижилерден олча-ажык үндүрүүнүң дугайында» ССРЭ Хоолузун РСФСР-ниң девискээринге ажыглаарының чурумунуң дугайында айтырыгга хамаарыштыр чидиг дискуссия болган. Хөй янзы саналдар кирип турган-даа болза, бадылаашкының хөй кезиби-биле хоойлуну үүлдүг деп хүлээп алган.

«РСФСР-ниң Төп банкызының дугайында», «РСФСР-ниң банкыларының болгаш банкы ажыл-чорудулгазының дугайында» хоойлуларның төлевилелдерин чугаалажышкын чоокка хүлээп алган.

РСФСР-ниң улус депутаттарының Съездизи декабрь 3-те ажылын уламчылаан.

(СЭТА).

СЭТА-НЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

1990 чылдың декабрь 2-де Москваныы-биле 11 шак 13 минута турда Совет Эвилелинден «Союз ТМ-11» космос кораблин салыр үндүрген.

Корабль экипажының составы: корабльдиң командири Виктор Афанасьев, бортинженери Совет Эвилелиниң Маадыры, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Муса Манаров, Японияның хамаатызы журналист Тоехиро Акияма.

Ужудуушкунның программазын ёзугаар «Союз ТМ-11» корабльди орбитада ужуп чоруп турар. «Мир» комплекс-биле тудуштурар болгаш ол комплекте чурттап, ажылдап турар космонавтылар Геннадий Манаков болгаш Геннадий Стрекалов олар-биле кады чда барган корабльдиң кежигүннери космоска шинчилел ажылларын кылыр.

Корабльдиң бүгү системазы эки ажылдап турар, космонавтыларның кадыынын байдалы эки.

Корабльди «Мир» комплекс-биле декабрь 4-те тудуштурар.

Кыштаглаашкын—хүннүң чугула айтырыы

САРЫГ-БУЛУҢ: кылдынган ажылдар хөй

«Алдан-Маадыр» совхозтуң Сарыг-Булуң сүт-бараан фермазының ат-сураа чоокку үеге чедир дыңналбайн турган. Мурнунда сурагжаан Ак-Даш фермазының инектери аарыг болганы-биле оларны бүрүнү-биле сайгарып каапкан. Ында эрги кажааларны аштап арыглаан, солуурун солаан, чаа кажааны база немей тудуп турар. Бо аразында Сарыг-Булуң фермазы Алдан-Маадырның кол фермазы апарган. Ак-Даштың саанчыларының чамдыктары ынаар ажылдап барып турар.

Совхоотa зоотехник бригадир Макай-оол Монгуш шагда-ла узуткаттынган турган Сарыг-Булуң фермазын катап тургузар дээш хөй ажылды кылган. Ооң түңнелинде коллектив чүгле районда эвес, харын республикада ады билдингир апарган. Ында инектиң эрги кажаазын эде кылган, чаа кажааны туткан, инек тарыыр пунктуну, сүт шыгжаар бажыңнарны ажыглалга киргген. Чурттал бажыңнары четчир. Ферманың коллективи колдуунда аныяктар. Оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан: чунар-бажыңныг, столоваялыг, кызыл-булуңнуг. Олар доктаамал ажылдап турар. Ажылды механизастаарынга механик Орлан-оол Монгуш кызымак чоруун көргүскен. Одалга системазын, малды суггарарын, чем үлеп бээрин, инектерни баглаарын чогаадыкчы ёзу-биле дерип кылган.

Коллективтиң ажыл-ишке тура-соруу бедээн. Малчынар ортузунга кижизидилге ажылынга дуржулгалыг, шалыпчы саанчы Надежда Ондар, лаборант, комсомол организациязының секретары Розалия Ондар олар улуг үлүүн киирип келген. Надежда Очур-ооловна он айларның түнели-биле бир инектен-не 1950 килограмм сүттү саггаш, чыл планын безин ажыр күүсеткен. Чоорту бир инектен-не 3000 килограмм сүттү саар сорулганы салган. Чоокта чаа ол республиканың мурнакчы саанчыларының клувунуң семинар-хуралынга чораан. Аңаа «Көк-Тейниң», «Сосновское» дуржулга-будүрүлге ажыл-агыйының, «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң шалыпчы саанчыларының дуржулгазы-биле танышкан, оон аңгыда социал айтырыглар талазы-биле хөйле түүлдерни билип алган. Ынчангаш ол дугайын малчын эш-өөрүнге чугаалап таныштырган. Бо саанчыдан аңгыда фермада Киваа Сарыглар, Үндес Сарыглар, Дамба Чайзатты олар база чарыштың типлекчилери боп турар.

Саанчыларның ажылы кадарчыдан улуу-биле хамааржыр. Сарыг-Булуң фермазында Руза Ооржак инектерни шын, харыысалгалыг ёзу-биле кадарып, ажаап-тежээп турар. Ооң удуртуп турары өөрү малды каяа, кажан, канчаар кадарарын, суггарарын, чемгерерин зоотехниктиг чурум ёзугаар барымдаалаар.

Сарыг-булуңчулар он бир айларның даалгаларын бүрүн күүсеткен. Төрүүр 100 инекке онааштыр 94 бызааны камгалап алган. Күрүнеге дужаан турар сүдү колдуунда бирги сорт. Чайгы үеде харын сорт чок 5 тоннаны саткан. Шынарлыг сүттү дужаарга, саанчыларның боттарынга база дыка ажыктыг, чүге дизе, олар бирги сорттуң сүдүн дужаарга, ооң өртээнин 10 хуузу боттарынга кирер.

Коллектив кыштаглаашкынче организастыг кирген. Кажаа-хораа арыг-силиг болгаш чылыг, чырык, чадыглар, мал чеми бүрүн четчир. Инектерге саваңны хээндектеп берип турар. Чарбаны минералдыг үүлдер-биле холун бээр. Кыш узун, берге деп үүлдү билир болгаш Сарыг-Булуңнуң малчыннары чемни камнап турар.

Ак-Дашка база бир ферма кылыр дээш ажыл ам кидин түлүк

Ооң үндезини болур сименталь уксаалыг 100 хунажыннарны садып эккеп алган. Ынчангаш совхозка сүт бүдүрүлгези улам көвүдээр.

Сарыг-Булуң фермазының коллективи чыл планын күүседи-риниң бүгү-ле аргалары бар. Улуг-даа инектериниң база бызааларының ажаалдаа-хайгааралы эки. Ынчангаш он үшкү беш чылда база эки баазаны тургузуп алган.

Сарыг-булуңчулар кыштаглаашкынның харыысалгалыын эки билир.

Хеймер-оол МОНГУШ.
Агроүлетпүр эвилелиниң килдис начальниги.

КУРЛАВЫРЛАР КАИДАЛ, ЧҮЛЕРИЛ?

«Хемчик» совхозтуң чылгычызы Чечек-оол Сааяның өг-бүлезинге чоокта чаа барып, ооң-биле чугаалажып, таныжар аргалыг болдум. Сөолгү санаашкында бар 510 чылгыны, малчыннарда быжыглаан 40 ажыг аттардан өскезин, 4 кижи эвлчет ёзугаар онча-менди кадарып келгенин, Барлык хемниң хажыызында Берт-Ойнуң, Шыраа-Булак баштарының тайгаларынга чайлагладып, күзеглеткеш, амты үеде Межелик деп черде кыштагладып турарын дес-дараалаштыр тайылбырлады. Чылгызында 88 беден 72 кулунну бо чылын алганы багай эвес көргүзүг-дүр. Келир чылын төрүүр белерниң саны көвүдээр. Чылгычы 4 кижиге ниитизи-биле ай санында 800 ажыг рубльди совхоз төлеп берип турар.

— Кадарып турар малынарның ажыглалынга, ажыкдузазынга хамаарыштыр чүну чугаалап болур силер? — деп чылгычыдан айтырдым. — Малчыннарга мундурарындан аңгыда чыл санынга планга киириштир эзт комбинадынга дужаап турар бис — дидир. Ийе, дензи базар болгаш чылгылыг ажыл-агыйлар ону күрүнеге дужаап турар түве, Эрги-Барлыкта база ындыг-дыр.

— Чажыңардан тура мал аразынга өскен кижи-дир силер. Бо малды оон өскээр ажыглаарының аргазы тывылбас түве бе? — деп айтырыымны салдым.

Аңаа колхоз үезинде турганы терге, шанак уттундурганы, суурга аът кажаазы тудуп, малды ажаап, карактаар кижилерни төлевирлиг кылдыр тургузуп, колхоз даргазындан эгелээш, тускай эртемниглер шупту ону мунуп турганын ол сакты-дыр. Амгы үеде совхозтуң тускай эртемниглерге мал ооргазынче бут артпастаан, хову-шөлдер, малчын аалдар кезиирде артык хөй чарыгдалдар үндүрүп, автомашиналар мунуп амдажаанына ол хомудап олур. Ооң чугаазындан алырга, совхозтуң чылгызы шупту эмдик. Ону чажыктырып өөредир айтырыгны көдүрбестээн. Белерни чажыктырып, саар дугайында совхоз база-ла бодавайн келгенин өг-бүленин херээжен ээзи чугаалады.

Бистиң республиканың чамдык ажыл-агыйларында организастап турары ышкаш, кижилерниң кадыкшылынга аажок ажыктыг хымысты бе сүдүнден кылгаш, ооң өртээн доктааткаш, Ак-Довуракка, Кызыл-Мажалыкка, ылаңгыя район төвүнде эмнелгеге садар болза, совхозтуң бодунга база эмнелге албан черлериңге ажыктыг дээрзин чылгычылар чугаалдылар. Ийе, оларның-биле кым-даа маргыжын шыдавас.

Оон аңгыда совхозта сарлыкты, ол хамаанчок хойну-даа саары чугула дээрзин бо малчыннар бодап турар чорду. Кызыгаарлажып турары Мөңгүн-Тайга районда сарлыктарны чайгы үеде коданнар аайы-биле үскеш, үстүкү класстарның өөренирчилери уругларга сагдырып турар-дыр. Олар сүттү, саржагны ап турарын «Хемчик» совхозтуң удуртукчулары, зооветспециалистери шагда-ла дыңнаан, билир, ынчалза-даа бо ажылды боттарынга организастап чадаан. Ооң уламындан совхоз бо чылын сүт дужаарының планын күүседири-биле аалдардан саржаг диленип, садып алыр ужурга таварышкан.

1990 чылдың ноябрь 1-де медээ ёзугаар алырга, бо ажыл-агыйда 2266 сарлык бар. Оларның хөй кезиг төрүүр. Сүт, саржаг алырының бир таарымчалыг курлавыры бо ышкажыл. Хойну сагза дээри база-ла чөп. Деткиир болза хойжулар чайын дыштаныр келир школачы, сургуул, студент ажы-төлү-биле ону организастап болур.

Рынок экономиказынче шилчиириниң ам келир берге үе-чадазында шак мындыг курлавырларны ажыглаары — кижилерни ажылбиле хандырарының, аъшчем айтырыын шиитпирлээриниң, орулга киирип алырының ажыктыг, эптиг аргазы болур ужурлуг.

«Хемчик» совхозтуң директиязы, тускай эртемниглери, күш-ажылчы коллективтиң төвүлели, хөй-ниити организациялары курлавырлар кайда чаштынып чыдарын эскерип, бо талазы-биле улустуң арга-сүмезин дыннап, чогуур түүнелдерни үндүрер болза эки. Чеже чугаалажырыл, ам шуут ажыл-керекче дорт кирер. Рынок экономиказының дүрүмү ындыг болгай.

Александр ХЕРТЕК.

ВИКТОР МИХАЙЛОВИЧ АФАНАСЬЕВ

Виктор Михайлович Афанасьев Брянскиге 1948 чылдың декабрь 31-де төрөттүнген.

1970 чылда Качинскиниң А. Ф. Мясников аттыг дээди авиация училищезин дооскан. Чепсектиг Күштерге ужудукчулап, ооң соонда шенекчи-ужудукчулап ажылдап турган. 40 ажыг хевирниң ужар аппараттарын башкарарынга өөренип алган. «1 класстың шериг ужудукчузу», «1 класстың шенекчи-ужудукчузу» мергежилдерлиг.

В. М. Афанасьев СЭКП кежигүнүнге 1971 чылда киргеи.

Кол ажылын кылып тургаш, 1980 чылда Москваның Серго Орджоникидзе аттыг авиация институтун доозуп алган. «Союз ТМ» корабльге болгаш «Мир» комплекске ужудуушкун кылырының курузун долузу-биле доозуп алган.

МУСА ХИРАМАНОВИЧ МАНАРОВ

Совет Эвилелиниң Маадыры, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Муса Хирамович Манаров Бакута 1951 чылдың март 22-де төрөттүнген.

Москваның Серго Орджоникидзе аттыг авиация институтун 1974 чылда дооскаш, «Энергия» эртем-бүдүрүлге каттыжышкынынга ажылдап турган. Бодун ханы эртем-билиглиг болгаш инициативчи специалист кылдыр көргүскен. Ужудуушкунның эвлчет удуртукчузу бооп «Мир» комплексти ужудуушкунун башкарарынга киржип турган.

М. Х. Манаров — 1980 чылдан бөөр СЭКП кежигүнү.

Космонавтылар отрядынга 1978 чылда киргеи. 1987-1988 чылларда Муса Хирамович «Мир» станциянын борт-инженери болуп, космос делгеминге 366 хонук ужуткаш, үр ужудуушкунун рекордун тургускан. Аңаа «2 класстың космонавтызы» мергежилди тывыскан.

М. Х. Манаров — РСФСР-ниң улус депутаты.

ТОЕХИРО АКИЯМА

Японияның хамаатызы Тоехиро Акияма 1942 чылдың июнь 22-де Токиога төрөттүнген.

1966 чылда делегейниң христиан университедин дооскаш, Ти-би-эс дээр япон телекорпорациягa ажылдап эгелээн. Амгы үеде ол ында делегей болуушкуннарының талазы-биле улуг редактор болгаш тайылбырлакчы бооп ажылдап турар.

Тоехиро Акияма япон шериг истребительдеринге репортер бооп ажылдап тургаш, ужудуушкун белеткелин эрткен.

1989 чылдың октябрьда ол космонавтылар белеткээр Ю. А. Гагарин аттыг төпкеужудуушкунга белеткенип киргеи. «Союз ТМ» корабльге болгаш орбитаның «Мир» комплекизинге ужудуушкун кылырының белеткелин эрткеи.

МАТЕРИАЛДАН БЕРЗЕ...

«Х Улуг хурал» совхозтуң аныяк малчыннары Геннадий биле Нина Чадамбаларның өг-бүлези Булуң-Бажы деп черде 100 молдурганы кыштагладып турар. Бо чылын олар 8 тонна сигенни кезип белеткеп алган, а молдургаларның адаанга чадары-биле 10 тонна өдектиг. Кажаазының үүрмек септелгезин база-ла боттары кылган.

Боларның чурттап олурар оран-савазы кезээде арыг-силиг. Малын кыштан хүр ажырар дээш кызымак ажылдап турарлар. А негелдези — чунар-бажыныын кыры үрелген, ынчангаш ажылдавас. Материалдан берзе, боттары-ла ону кылып алыр улус-тур ийин.

Кара-оол НАЗЫТЫ.
Баян-Кол суур.

ӨШКҮ ӨСПЕСТЭЭН. ЧЫЛДАГААНЫ ЧҮДЕЛ?

Бай-Тайгада «Кара-Хөл» совхозтуң девискээри ёзулуг-ла өшкү ораны чер. Амгы үеде бо ажыл-агыйда 6772 өшкү 33 коданда турар. Бо чылын ук бо малдың дүгүнден бир миллион хире рубль орулганы алган. Ол дээрге багай эвес көргүзүг-дүр. Ажыл-агыйларының удуртукчулары, специалистери кайда, кандыг-ла арга бар-дыр, ону сегирип алыр, улам өскүдер, хогжүдер ужурлуг. А «Кара-Хөлде» база ындыг болгу дег. Үүге дизе өшкүден өске адырларга бодаарга, хөй орулганы киирип ап турар-дыр. Ажыл-агыйның бо малы колдуунда чаңгыс бригадада — Делег-Хөл деп черде турут турар. Аңаа, ол девискээрге, шаанда хуу ажыл-агыйлыг араттар өг-бүле бүрүзү 200-300 өшкүнү тудуп агаар-бойдустуң кандыг-даа үеларинде ол малды онча-менди азырап турганын тус-черниң улуг назылыг улузу сактып чугаалажыр.

Ам кандыгыл? Бо ажыктыг малче кичээнгей ылдеине кошкаан. Улуг өшкүнүң база анайның-даа өлүп хораар чоруу хөй. 1989 чылда 100 өшкүге онааштыр 71, а бо чылын 51 анайны камгалап алган. Дыка-ла куду көргүзүг аа? Чамдык малчыннарның көргүзүглери шуут чегенчиг: Александр Хомушку, Манчын-оол Күжүгет, Виктор Сотпа олар 100 өшкүден түгле 26-дан 36 чедир анайларны алыдаан. Ол дээрге районда безин эң куду көргүзүг-лүр. Бир ангор өшкүден 896 грамм дүктү кыргааны «Бай-Тал» биле «Кызыл-Даг» совхозтарның көргүзүүнге четпес. Кара-Хөлге өшкү өзүп болурунуң чижээн мурнунда араттар көргүзүп чораан дидивис. Ону өске черден эккелбээн дир. Бир эвес ындыг болза, өске херек.

Анайларны нелериндеи эрте-ле аңгылааш, чайын серинн, оттуг-сигенниг тайгаларга семиртири, мал чемин четчир кылдыр белеткеп алыры, кажаа-хорааны хынамчалыг септеп чылыглап алыры мал бажын камгалаарының база бир магадылалы болур дээрзин спецификистер, удуртукчулар, кадарчылар боттары-даа эки билир. Ынчалза-даа бо талазы-биле «Кара-Хөл» совхозта ажылдар негелдеге дүүшпес. Бо чылын анайларны октябрь айга чедир нелериндеи аңгылаваан. Төлүн эмзирип чайлаан өшкүлер эки-ле денгивээн.

Мал чеминиң баазазы кошкак хевээр. Бригаданың кежигүннери чаъс-чайыктыг турза-даа, боттарының күжү-биле сиген белеткээриниң планын бо чылын 57 хуу чедирген. Орлов Күжүгет, Кадыр-оол Бегзи, Бадан-оол Күжүгет, Борис Сарыглар, Шыгаар-оол Күжүгет оларның өг-бүлелери тус-тузунда 12-ден 20 тонна чедир сигенни белеткеп алган турда, чамдык чалгаа кадарчылар сигеннээн бооп, ат чодуп, көңгүс эвээш сиген белеткээн.

Кажаа-хорааны чылыглавас, септевес, харын чарбыттынар, азырадыкчы хөөннер ам-даа читпээн. Кышкы үеде малдын ажаалда-хайгааралынын четпезинден арыг баксыраан өшкүлер чазын тулуктеп төрүүр үеде оларны чемгербес, сакманчылар база чедишпес таварылгалар мурнуку чылдардан бөөр үргүлчүлеп келген. Частыыглардан түге түнел үндүрбес, багай түүлден кезевес улус ийик, кижи кайгаар чүве!

Боттары белеткээш, совхозтан ортээн төледип апканы сигенни хууда малынга колдады бөөр чоруктар бо совхозта чок эвес, бар, а ону контрольга албайн турар. Өшкүнүн эдержилгезинче зооветспециалистер онза кичээнгейни угландырары эргежок чугула. Хуналарны солуштуруп-даа болгай.

Малчыннарның социал байдалынче көрнүп, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары чедишкинниң бир үндезини дээрзин «Кара-Хөлде» уттуп турар бе? Совхозтуң дирекциязы бо талазы-биле эрткен чылдың декабрь айның 22-де Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели биле профоблчевүлелдиң доктаалында малчыннарның ажыл төлевирин эде көөрүн сүмелээн болгай. А бо ажыл-агыйда мурнуку хевээр. Ырак черлерже көөрүп барып, малын одарлаткан, семирткени дээш төлевирни чурумчуттаам. Шак мынчап турда, кадарчыларын, эң ылаңгыя аныяктарын материалдыг сонуургалы канчап көдүрүлүп?

Хөй чарыгдал үндүрбес, одар-белчиири четчир мал — өшкүнү өстүрериниң бүгү аргалары Кара-Хөлде бар. Үүге ону ажыглавайн турарыл? Бо айтырыгны совхоз директору Н. Ооржактан база ында кол спецификистерден солун дамчыштыр салыр-дыр. Бир янзы хемчеглер ап, боданы бөөр чалавастар.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Тыванын профсоюзвилелдери

№ 7 ДЕКАБРЬ 1990 ч.

БАЙДАЛ ДУВУРЕНЧИГ

Чыл доостурунче чоокшулап орар болгай, а 1991 чылда кылыр ужурлуг ажылдарывыс-ла хой. Ол сорулгаларны амыдыралга боттандырарда амдыгааштан эгелеп белеткенир, ажыы-биле чугаалаарга, амдан эгелеп ажылды кылып эгелээри чугула дээрзи кымга-даа билдингир. Ылаңгыя уругларның чайгы дыштанылгазының дугайында бодаар, харын-даа хемчеглерни боттандырып эгелээр үе келгендир. А бисте ындыг бодал чакдык эштериңе безин хорээн ойбейн турар деп дорту-биле чугаалап болур. Уругларның чайгы дыштанылгазының дугайында айтырыгларны шиитпирлежип, ол талазы-биле ажылдап чоруур кижи болганымда, мээң сагыжымны дувуредип чоруур айтырыглар дыка хой. Чүге дээрге бо чугула үүлче чамдык харыысалгадыг эштериң талазыдан кичээнгей аажок кошкак. Бо айтырыг талазы-биле чугаалар чоруп турза-даа, херек кырында боттанып турар үүлдер коңчуг эвээш.

Уругларны болгаш элээдилерни чайгы дыштанылгаже хаара тудар, олар-биле ажылдаар талазы-биле эвээш эвес хемчегларни профэвилел организациялары хой-ниити организациялары-биле, улус ооредилгезиниң, кадык-камгалалдың, садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң органнары-биле кады чоруткан. Ол ажылдарны белеткээрге иштики херектер ажылдакчылары база чогуур улуг-хуузун киргген. Лагерьлерге 16007 школачы дыштанып, боттарының надыкшылын быжыглап, чайгы дыштанылгазын өмак-хөглүг эрттиргеннер.

Чайгы кадыкшылга сезонунда «Байлак», Терешкова аттыг, «Орлёнок», «Хараачыгай», «Сайлык», «Отчугаш» пионер лагерьлеринге, уругларның хүндүсүү ажылдаар лагерьлери — Кызыл хоорайның № 5 школазының, Самагалдай ортумак школазының лагерьлеринге кижизидилге ужур-утказыр янзы-бүрү солун ажылдарны кылып чоруткан. Уругларның чайгы дыштанылгазын организастаар талазы-биле белеткел ажылдарын чорудар комитеттиң кежигүннери уругларның дыштанылга зоналарын аъш-чембиле хандырарында, пионер вожатыйларын болгаш ескеда кадрларны белеткээринге, оларны ооредириңге улуг дузаны чедиргеннер. Уругларга-биле ажылдаары ындыг-ла белен эвес, анаа чүгле билдилиг удуртукчулар, уругларның бөлүг өскүктери тааржыр дээрзи билдингир. Ынчангаш чайгы үеде пионерлер-биле ажылдаар күзелдиг кижилерни шилип тышканы черде таарымчалыг болган деп санап турар бис. Ылаңгыя дуржулгалыг башкылар: башкы училищезинден М. Т. Саражакова, автоорук техникумундан В. А. Шестаков, Кызылдың № 2 школазындан К. Г. Сидин болгаш оон-даа ескелерни оларга хамаарыштырып болур бис.

Республикада корум-чурум үрээшкиннериниң көвүдел турарын барымдаалааш, профоблчөвүлелдиң оон спортчу ниитилелиниң аппарадының ажылдакчылары пионер лагерьлеринге корум-чурумну сагыырының талазы-биле улуг дузаны чедирип, аңаа дежурныйлаашкыннарны эрттирип, база уругларга ортузунга культура-массалыг болгаш спортчу хемчеглер чорударынга улуг үлүг-хуузун киириштиргеннер.

Лагерьлериң септелгезин марттан эгелээш июньнуң эгезинде доозар херек.

Чамдык ажылдар кылдынза-даа, чедир кылдынмаан үүлдер дыка хөй дээрзин макаа ам чугаалавас арга чок. Үүл дээрге уругларны дыштандырар, оларның кадыкшылын быжыглаар талазы-биле көрдүнген план ийи чыл улаштыр күүсеттинмейн турар-дыр. Бүдүрүлгелериниң бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчип турарынга чылдак каккан, чамдык бүдүрүлгелериң удуртукчулары пионер лагерьлериниң чайгы септелгезинче шуут кичээнгей салбаан. Оон үржүүндүн күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң харыылап турары Дубиниң аттыг пионер лагери бо чайын шуут ажылдаваан болгай, ынчангаш ол адырның ажылдакчыларының уругларын дыштандырарының планы үүгле 36 хуу күүсеттинген. А агроүлетпүр ажылдакчыларының уругларын дыштандырар ужурлуг «Челээш» пионер лагериң эде кылыр ажылдар ам үш чыл улаштыр чоруп турар. Янзы-бүрү чоптүг эвес чылдагаанларга үндезилээш, «Тыва кобальт» комбинаттың ажылдакчыларының уругларының пионер лагери «Металлург» база бо чайын ажылдаваан.

Уругларны болгаш элээдилерни пионер лагерьлеринге дыштандырарын организастаар талазы-биле ажылдарны таарыштыр шиитпирлээриниң районнарда оргкомитеттери бо чайын четпес ажылдаан дээзин маңаа айтып алаан. Чаа-Хемчик, Бай-Тайга болгаш Улуг-Хем районнарының пионер лагерьлериниң саналаатын кошкак ажылдап турар. Дүгелеңнинг уругларны дыштандырарының планы аңгыдыр-ла турбаан талазы-биле ажылдарның чогуур планы оларда чок. Ылаңгыя кодээ черлерде пионер лагерьлерин телефончудар, орт айыылын болдурбазының хемчеглерин ап турарында улуг четпестер бар. Уругларның эстетиктиг кижизидилгезиниң айтырыгларынче Культура министерствозу моон мурнунда чылдарда турганы кышкаш, база-ла кичээнгейин кошкаткан. Пионер лагерьлерин хөгжүмге ойнаар ажылдакчылар-биле, библиотека ажылдакчылары-биле хандырарында четпестер эрткен чайын база-ла уламчылаан. Комсомол организацияларының талазынган уругларга дуза барык-ла чок деп чугаалап болур. Министерстволарның, ведомстволарның удуртукчулары уругларның ховар аалчылары болуп артпышаан. Школачыларның күш-ажыл кижизидилгезиниң айтырыглары чогуур деңнелге шиитпирлеттинмейн турар.

Ниитилелге кадык, бүгү талазы-биле сайзырагай кижилер херек дээрзи кымга-даа билдингир болгай. Бүдүрүлгениң билдилиг удуртукчузу ону эки билир, ынчангаш ындыда ажылдап турар ажылчыннарынга, оларның ог-бүлезинге, уругларынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээринче кичээнгейни ол угландырар. Олардан келир үениң ажылчыннары үнер дээрзинге оон бүзүрели улуг. Ынчангаш уругларга садиктерин туттурар, школаларга дуза көргүзер, пионер лагерьлерин туттурар талазы-биле чогуур ажылдарга ол бүдүрүлге шуут киржир болгай. А бисте байдал кандыгыл?

Доктаамал ажылдап турар пионер лагерьлериниң бисте саны үүгле — 12. Совхозтар аразының 9 лагери бар, а күш-ажыл лагерьлериниң саны 36. Ол лагерьлерге үүгле 10481 уругларны дыштаныр болур. А чайын дыштаныр ужурлуг уругларның саны бисте 69 муң чыгыы болгай! Ол санда профтехучилищелериниң сургуулдары кирбейн турар. Ылаңгыя бирги курсчуларга чайгы үеде дыштаныры дыка ажыктыг болгай.

Уругларның чайгы дыштанылгазынга чедир үе ырак эвес. Ынчангаш ажыл-агыйлаанның удуртукчулары, профэвилелдериң адырлар аайы-биле обкомнары, райкомнар, профкомнар уругларның чайгы дыштанылгазынга бүгү талалыг белеткел ажылдарын амдыгааштан эгелеп чорудары чугула.

Марина ФИРСОВА.
Профоблчөвүлелдиң секретары.

Айтырыңар, харыылап берээли

Бистиң ээлчеглиг шөлөэвисти чылдың-на 15 хоокка санап турар. А бисте хөй чылдарда ажылдаан иялар болгаш оон даа оске ажылдакчылар бар. Бистиң шөлөэвисти чүге эвээш хонууларга санап турарын кадр иелгезиндеги айтыгарымска, ажыл стажын барымдаалаа чүге деп хөй чылдардыр ол шын бе? Солун дамчыштыр харыылап бээрин диледивис

Сут-Хол районунуң Ийме суурда «Салгакчы» «Чебурашка» ясли-садиктериниң бөлүк ажылчыннарындан.

РСФСР-ниң Күш-ажыл хоойлузунуң 67-ги чүүлүн өзугаар амгы үеде ажылчыннарның, албан-хаакчыларның ээлчеглиг шөлөэзин 15 ажыл хүнүнге санап турар. Оон эвээш хуусаалыг шөлөэ чок. А 18 хар четпээн ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чыл бүрүде шөлөэзи — 1 ай.

Чыл бүрүде бээр ээлчеглиг шөлөэден аңгыда, дыка хөй категорияның ажылчыннары, албан-хаакчылары янзы-бүрү чылдагаанныың ужурунган немелде ооо лээ алыр эргелиг. Оларга хамааржырлар болза:

— кадыкшылга хоралы ажылдарда ажылдап турарлар;

— улус ажыл-агыйының чаңгыс ол-ла будүрүлгезинге хөй чылдарда ажылдааннар;

— ажыл хүнүн нормалаан будүрүлгелериниң ажылгакчылары болгаш хоойлужудулгада көрдүнген ескеда ажылдарда ажылдап турарлар мындыг шөлөэни алыр.

Күш-ажыл кереэзин кандыг хевирлиг чарарыл, кереэ чардынган дугайын канчаар бадыткап болурул?

К. ООРЖАК.
Кызыл-Мажалык суур.

РСФСР-ниң Күш-ажыл хоойлузунуң 18-ки чүүлүн өзугаар күш-ажыл кереэзин аас-биле ийикпе, азы бижимел-биле чарар. Ажылга кирер дугайын баштай аас-биле дутурушкаш, оон соонда бижимел-биле билдириишкин киирер. Администрация чери ол билдириишкинге үндезилээш, ажылга хүлээп алыр дугайында дужаал үндүрер. Ажылга кирип турар кижи дужаал-биле танышкаш, аңаа адын салыр апаар. Бир эвес ол кижи ажылга кирер мурнунда чогуур үеэзиде дужаал үнмээн болза, ажылдакчы кижиниң хөрек кырында ажылдап эгелээн үеэзинден эгелеп оон-биле күш-ажыл кереэзи чардынган деп санаар.

Албан организация, будүрүлге черлериниң удуртукчуларының дугуушкаанын өзугаар бир организациядан оске организация-же шилчиттирип келген ажылдакчыны ажылга хүлээп алырындан ойталаар болбас.

Бир эвес администрация чери ажылдакчы кижини ажылга хүлээп алырын аазааш, оон соонда ону хүлээп алырындан ойталаар болза, ажылга кирбейн барган кижи ол дугайында хомудаал киирер эргеи чок, чүге дээрге ол кижини ажылга хүлээп алыр дугайында күш-ажыл кереэзи чардынмаан-дыр.

Ажылдакчы кижини ажылга хүлээп ап турган, кандыг документилерни көргүзерин администрация чери негээр эргелигил?

С. МОНГУШ.
Јадаана хоорай.

Администрация чери ажылга кирип турар кижиден оон ажыл-чорудулгазының кол документизи болур — күш-ажыл дептерин болгаш паспортун көргүзерин негээр. Шериг хүлээлгезин эрттиргеннер — шериг билеттерин көргүзер. Ол документилер чокта ажылга хүлээп албас. Бир эвес ажылга бир дугаар кирип турар кижи болза, аңаа чүүттап турганының дугайында сеелгу чүүттап турганы чериниң кодээ Советтиң азы бажың эргелелиниң шынызылгазын көргүзер үүрлүг.

Тускай эртемниг ийикпе азы тускай мергежилдиг кижилер ол ажылының аайы-биле ажылга кирип турар болза, ол мергежилиниң болгаш эртемниң аайы-биле дипломун болгаш оске-даа документилерни көргүзер. Ол документилерден оске кандыг-бир документилер көргүзериг негеп болбас.

Каш хардан эгелеп кижини ажылга хүлээп ап болурул?

А. ПЕТРОВА.
Кызыл хоорай.

РСФСР-ниң Күш-ажыл дугайында хоойлузунуң 173-ку чүүлүн өзугаар 16 хар четкен аныяктарны ажылга хүлээп ап болур.

Оныа чугула апарган таварылгада, туе черниң профэвилел комитединиң чепшээрелин өзугаар 15 харлыг оолдар, кыстарны ажылга хүлээп ап болур. Бо таварылгада, ында профэвилел комитеди ол аныяк кижиниң ажылга кирип турар чылдагаанын, кирип турар ажылы оон кадыкшылына хоралыг бе, азы четпээннер ажылдаарынга ол ажыл тааржыр бе, аңаа будүрүлге ооредилгезин тургускан турар бе деп айтырыгларны тодарадыр үүрлүг.

Азы четпээннерге хамаарыштыр кызырган ажыл хүнүн тургускан. 16 хардан 18 хар чедир, азылыглар неделяда 36 шак, а 15-тен 16 хар чедир азылыглар — неделяда 24 шак ажылдаар ийикпе азы бир хүнде 4-6 шак ажылдаарлар.

Владимир ДУЛҮШ,
Профоблчөвүлелдиң юрист-консультантызы.

Профком даргазы-биле интервью

ИДЕГЕП БОЛУР

«Тыва хамааты тудуг» трестиң профэвилел комитеди коллективте ажыл-ишти организастаар, чоннуң хостуг үеэзин болгаш дыштанылгазын ажыктыг эрттирер дээш администрация-биле кады эвээш эвес ажылдарны чорудуп турар. Журналист Маадыр-оол КАЛЧАН ол тресте профком даргазы Галина Дмитриевна Винникова-биле ужурашкаш, оон интервью алган.

— Коллективиңерде профкомнуң ажылының дугайын каш сос-биле таныштырып көрүңерем, Галина Дмитриевна.

— «Тыва хамааты тудуг» трестиң профкому 20 профэвилел организацияларын-дан тургустунган, ында ниитизи-биле кежигүннериң саны — 1037. Трестиң профэвилел организацияларында отчёт-сонгулдалыг компания доозулган, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның иштиндеи эң төлептиг кижилериң профкомнарже соңгаан. Кызыл хоорайның септелге-тудуг эргелелинде профком даргазынга Н. А. Моисеевны коллектив кежигүннери каш удаа соңгаан. Тудуг кезектери болгаш конструкциялары кылыр заводтуң профком даргазынга В. Я. Коломысованы база каш чыл улаштыр соңгаанар.

Өвүрүңү септелге-тудуг участогунуң ажылчыннары ында профкомнуң даргазынга Н. Д. Монгушту хөй удаа соңгуп келгеннер. Үүгле бо чылын ол профкомнуң даргазынга А. К. Ооржакты, а казначейиңге А. К. Кошкар-оолду соңгуп алганнар.

— Профкомнарның ажылында кол сагыш салза чогуур айтырыг кандыг ирги?

— Амгы үеде кол-ла айтырыг — 1991 чылдың коллективтиг кереэлериниң төлевилелин белеткээри деп билин турар бис. Чүрттүң рынок экономиказыче шилчип кирип турары-биле холбаштыр, бо айтырыгны шиитпирлээри дыка нарын болуп турар. Рынок экономиказынче шилчиишкин-биле холбаштыр бистиң трестиң коллективтеринде шиитпирлээри берге болуп турар айтырыгларның тыптып кээп турары бисти дыка дувуредип турар. Ылаңгыя коллективтерде социал душкүүрлүг чоруктар бар. Бистиң трестиң коллективтеринде парын айтырыгларның бирээзи — тургустунуп турар кооперативтерге шалың төлевиринден бистиң ажылчыннарывыстың ап турар шалыының эвээжи. Ынчангаш бедик мергежилдиг ажылчыннар, ылаңгыя тудугжулар кооперативтерге шилчип чоруп турар апарганы дувуреңчиг. Ынчангаш, 1991 чылдан эгелеп трести аренда кереэзинче шилчидер деп турар бис. Чижээлээрге, чамдык тудуг организацияларында кооперативтерни тургускан. Сарыг-Септиг септелге-тудуг участогунга санэлектромонтаж участогунга, Каа-Хемниң септелге-тудуг участогунга болгаш оске-даа районнар төптериниге кооперативтерни тургузарыг планнаан турар бис.

— Ажылчыннарның материалдыг сонуургалың бедиргеге социалистиг чарыштың салдары улуг болгай. Ол талазы-биле силерде байдал кандыгыл, Галина Дмитриевна?

— Трестиң күш-ажылчы коллективиниң човулелиниң ажылчын президиумуну болгаш каттышкан профком эрткен 9 айларда соңчарыштың түңелин үндүргеш, бирги черни механизация участогунга тывыскаш, шилчиир Кызыл тунту 500 рубльбиле кады дывыскан. 2-ги черде — Эрзин районунуң септелге-тудуг участогу. А үшкүзүн — Сут-Хол районунуң септелге-тудуг участогу эвээш. Эң дээре ажылдыг бригадаларга Сут-Хөлден А. С. Ооржактың удуртканы бызаңчы-бетончулар бригадазы болгаш Тээлинниң Ч. К. Карл удурткан шеверлекчилер бригадазын адаан болгаш оларга дипломнарны ортектиг белектер-биле кады тывыскан.

Күш-ажыл камгалалының талазы-биле байдал силерде кандыг ирги?

— Трестиң тудуг шөлдеринде, тудуг незектериниң болгаш конструкцияларының заводунда ол талазы-биле айтырыгларны профкомнуң хуралдарынга чаңгыс эвес удаа чугаалашкан бис. Ажылга кемдеп-бертинер чорук эрткен чылдагы турганындан улгатпаан болза-даа, ол талазы-биле ажылдарда четпестер эвээш эвес. А чамдык будүрүлгелериниң удуртукчулары ол ажылче кичээнгейин кошкаткан, объектилерде биче механизация чок, тудуг материалдарын хол-биле дажылган турар, дерилгелер чедишпес, ажылдап кедер тускай идик-хеп чогуур хемчээл-биле чедишпес болуп турар. Хөй-хөй тудугжу бригадалар вагончистер-биле хандырылмаан. Ону шиитпирлеп турар бис.

— Уругларга албан черлери-биле хандырылга болгаш чоннуң дыштанылгазының талазы-биле байдал кандыгыл?

— Трест бодунуң уругларга сады чок. Шефке алганывыс садикте 10 уругларывыс бар, ол канчап-даа чедишпес.

Эрткен чайын профэвилелдиң путёвкалары-биле трестиң будүрүлгелериниң 30 ажылчыны дыштанган. Будүрүлгелериң социал-культура фондузундан акша үндүргеш, 20 ажылчынны «Үш-Белдир» курортче дыштандырган. Пенсионерлерге, Ада-чүрттүң Улуг дайынының киржикчиларынга путёвкаларны берип, «Серебрянкага» дыштандырып, оларже сагыш салып турар бис. Хөй уругларлыг пелерге материалдыг дузаламчыны баба чедирип турар бис. Моон соңгаар ол ажылдар улам хөгжүлдени алыр дээрзинге идегеп болур.

Кызыл районда «Көк-Тей» совхозтуң Көк-Хаван сүт-Сараан фермазының коллективи машиналыг саалда операторларының «Үш-мүнчү» клувунуң организакчыларының бирээзи. Бо коллектив үшкү кварталдың түңелиг-биле республикада бирги черни эзлеп турар. Саара Ховалыговна Арандол, Галина Одуй-ооловна Күжүгет, Махова Сереновна Монгуш, Римма Кошкар-ооловна Дончун-оол олар тос айларның дургузунда бир инекеңнинг 2760-даа, 3189 килограмм сүүтү сагганнар.

Одар-белчиири кызыы-даа болза, малды эки чемгерип тургаш, бо коллектив шак ындыг бедик көргүзүглерни чедип ап келген. Ында зооветспециалистер база кадарылар болгаш саанчылар, бызаа ажаакчылары-даа улуг харыысалгалыг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: «Көк-Тейниң» бөлүк саанчылары.

Созу болгаш фотозу Ондар ОХЕМЧИКТИИ.

УРАН ТАЛАНТЫЛЫГЛАРНЫҢ СЕМИНАРЫ

Ченнуң аразындан үнген ат-сураа алгаан бот-тывынгыр композиторларның семинары чоокта чаа Кызыл хоорайга болуп эрткен. Ол семинарны Культура министерствозунуң билиг бедидер курузу, улусчу чогаадылга болгаш культура-чыдыышкын ажылының эртем-методиктиг төвү болгаш профэвилелдериң Тыва область төвүлели организастап эрттирген. Мындыг хевирлиг эртип турар баштайгы бо семинарга чалаттырган бот-тывынгыр бурят композиторлар Владлен Пантеев, Баир Батодоржиев, Михаил Елбонов база ыраажы Хажыдмаа Аюржанаева олар база киришкен.

Культура ажылдакчылары аңаа хамаарышкан бүгү-ле ажылдарын боттары кылып, удуртур черлериниң талазындан кичээнгей оларга кошкак боор турганы ам билдингир болгай. Оларның чогаадыкчы ажылы чоңга хөй-хөй чылдар дургузунда билдингир, чоок боор келген.

Республиканың Культура министерствозу база профэвилелдер оларның ажылын улам хөгжүдер талазы-биле улуг кичээнгейин угландырып келгенин солун, сеткүүлдерге бижип, радио, телевидениеге чугаалап, көргүзүп келгени билдингир. А бот-тывынгыр композиторларның бо семинарынга профоблчөвүлелдиң даргазының оралакчызы Ч. С. Монгуш, профоблчөвүлелдиң секретары М. М. Фирсова киржип, оларның чогаадыкчы ажылын бедин-биле үнелеп, чүректиг ханызындан чылыг состерни оларга чугаалап, чалаткан эштерге хүндүлел бижиктерни болгаш сүй белекти тывыскан. Ол үнелелди семинарның киржинчилери оларның чогаадыкчы ижинин бадыткалы деп саналышаан, чоңга өөрүүчүг ыры, шүлүктерни моон соңгаар өскээртен эвес, а амыдыралдың агымындан тып, хөй-хөйү-биле бижинир дээрзин аазааннар.

Тыва оңнуктериниң чалааның өзугаар кээп, аргадуржулгазын олар-биле солушкан бурят оңнуктериниң ооруң четтиргенивисте илередип, оларның чогаадыкчы ажыл-ижинге улуг-улуг чедиишкиннерни күзеп турар бис.

Батый КЕНЕШ.
Гываның «Аялга» бот-тывынгыр композиторлар эвилелиниң даргазы, культура-чыдыышкын ажылының хоочуну.

ӨӨРЕНИП ЭГЕЛЭЭН

Профэвилел активи ооредириниң системазында ооредилге чылы эгелээн. Эмислге ажылдакчыларының 33 кижи составтыг профэвилел активи ол ооредилге чылын бир хонуктуң семинары-биле эгелээн. Олар аңаа боттарының ажылының дуржулгазын база солушкан болгаш моон соңгаар канчаар ажылдаарының дугайында лекцияларны, беседаларны дыңнааннар. Профэвилелдериң адырлар аайы-биле обкомнарының ревизия комиссияларының кежигүннери бир хонуктуң ооредилгезин эрткен. А студентилериң болгаш ажылчыннарның чүрттап турары иштиг чүртталга бажыңнарының кижизидикчи башкыларының, ооредилге черлериниң профактивиниң, школаларның болгаш школа назы четпээннериниң албан черлериниң профком даргаларының ийи хонуктуг семинары база болуп эрткен. Аңаа Кызыл хоорайның ооредилге черлериниң профэвилел активи киришкен.

Профэвилел комитеттериниң даргаларына бир дугаар соңгулуп турарларны ооредири — бо ооредилге чылының база бир онзагай үүлдериниң бирээзи болуп турар. Оларны үш хонук дургузунда ооренип, профэвилел ажылының кол-кол угланыышкыннарын билип алыр аргалыг болганнар. Бо-ла программа-биле культура албан черлериниң күрүне болгаш эмнелге албан черлериниң бир дугаар соңгуткан профэвилел комитеттериниң даргалары 34 кижи ноябрь 14-тен 16-га чедир ооренгеннер.

Профэвилел активиниң моон соңгаргы ажылының угланыышкыннарының дугайында темаларга ол талазы-биле тускай эртемниг ажылдакчылар — профэвилелчөвүлелдиң килдистер эргелекчилери, адырлар аайы-биле комитеттериниң ажылдакчылары деңнелдеринде номнаарлар. Оларга килдистер эргелекчилери Ч. С. Саая, А. К. Кар-Сал, хоорайның сонстрах килдизинин эргелекчизи Н. А. Глебова, күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң секретары В. Я. Бөргер хамаарышкан.

Михаил ТАШТАНДИНОВ.
Ооредилге-методиктиг төптүң директору.

АКШАВЫС ТЫРТЫП ТУРАР. ОЛ ШЫН БЕ?

Юристиң консультациязы

Республиканың профэвилел организацилларына дыка хөй хомудалдар совхозтар ажылчыннарындан кээп турар. Оларның аразында кол черни мындыг айтырыглар ээлеп турар: совхозтарның администрациязы алыр акшавыстан янзы-бүрү чылдагааннар-биле тыртып алыр үүлдерни болдуруп турар. Ол шын бе?

Ол айтырыгларга харыылап бээрин профоблчөвүлелдиң эрге-хоойлу айтырыгларының талазы-биле килдизиниң эргелекчизи Максим Федоссевич Глазыринден дилээн бис.

Бо айтырыгны хөй кежиинде-ле саанчылар салып турар болду. Ылаңгыя олар ажыл хүнү үзүптерге, чоруур хемчээлдиг сүт чедир сагдынмайн баар болгай. Саанчының чедир саап албаан сүдү — ол дээрге совхозтуң чедир албан орулгазы болгай. Харыысалга чокта ажыл хүнү үскеш, ол сүүтү чедир саап албаанындан совхоз каражага чедип турары ол мышажыл. Ынчалза-даа ону чедир алдынмаан орулга деп санаар болгаш ону эгидериниң чуруму көрдүнмээн. Үстүнде алданыывые фонтылар Каа-Хем районда СЭКП-ниң 25 чылы аттыг совхозта, Кызыл районунуң «Шамбалыг», Улуг-Хем районунуң «Ак-Тал» совхозтарында болгулаан. Чылдагаан чокка ажыл үскен саанчыларның шалыындан 40-100 чедир рубльди совхозтуң администрациязы тыртып ап турган.

РСФСР-ниң Күш-ажыл дугайында хоойлузунуң 118-ки чүүлүн өзугаар чедирген когаралдың хемчээлин тодарадырда, үүгле дорт чедиртинген когаралды барымдаалаар, а чедир алдынмаан орулганы аңаа хамаарыштырбас.

Ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар боттарының буруузу-биле когарал чедиргеш таварылгада, олар дүрүмде көрдүнген материалдыг харыысалганы хүлээр болгаш айда алыр ортумак шалыының хемчээлинден ол улгатпас ужурлуг. Ону дараазында когарал чедиргеш таварылгаларда тыртар: материалдарны, полуфабрикаттарны, кылыгларны, продукцияларны оларны кылып бүдүрүп турган үеэзинде азы оларны үргедээн, үрей кылган таварылгаларда, ол ышкаш ажылга бодунуң харыысалга чогу-биле эт-хереклерни, хемчээшкин дерилгелерни, ажылчыннарга берген идик-хепти болгаш оон-даа ескe үүлдерни үрээзинде (120 дугаар үүл).

Бүдүрүлгеге чедирген когаралды санаарда, бухгалтерияның үчёдунда турар документилерге үндезилеп оон ортээн тывар болгаш чогуур нормалар өзугаар оон элеңги үеэзин когаралдан казын каапкан. Оорлаткан, ореллг болган болгаш ош-биле үргедээн азы чок кылган таварылгада, ол когаралды санаарда, күрүнеге эгидериниге, санап берип турар үеде соора саналга кылгаш, артыка берипкен акшазын эгидериниге, командировка чорууру-биле алган акшазын эгидериниге.

Бо таварылгада, эгидер ужурлуг хуусаа 1 айдан эртээн турда, администрация ол акшаны тыртар дугайында дужаалды үндүрүп болур.

— Ажылчын азы албан-хаакчы кижи ажылдап турар черинден шөлөэ акшазын алгаш, чогуур хуусаазынга чедир ажылдавайн, ажылдан үнүп чоруткан болза, чедир ажылдавааны хүнетринин акшазын оон тыртар. А бир эвес ол ажылчын азы албан-хаанчы кижи шеригже келдиргени-биле азы оске будүрүлгеже шилчилге-биле ажылдап чоруткан болза, азы соңгулдалыг ажылче дешиттирген болза, ол ышкаш ол-ла будүрүлгези-биле кады оске черже ажылдап чоруурундан ойталаан болза, күш-ажыл байдалының оскерилгени-биле чергелештир ажылдаарындан ол ойталаан болза, будүрүлгени хаггында азы штат кызырылганда, мергежилиниң аайы-биле азы кадыы баксыраанда, түр үеде кадыкшылының аайы-биле 4 ай чедир үеде ажылдаваанда, ооренири-биле чоруткада азы пенсияже үнгенде — бо таварылгаларда ажылчынның шалыындан акша тыртып болбас.

— Ажылчын азы албан-хаакчы кижи будүрүлгеге чедирген когаралын эгидери-биле айда ортумак шалың төлевиринден улгатпас түңну тыртар. Бир эвес администрация ажылынга артык акша төлеткен болза, ол акшаны ажылчындан тыртпас. Үүгле шын эвес санаашкын частырыглары дээш оон акшаны тыртын болур. Үстүнде чижектерден алгаш коорге, ажылчыннардан азы албан-хаанчылардан администрацияның инициативазы-биле акша тыртарын хоойлужудулга болдурбас деп көрүп турар-дыр. Үүгле хоойлуда дорт көрдүнген таварылгаларда, ынчан акша тыртын болур.

Солун болгаш номчукчу

КҮЗЭЭШКИННЕР, БОДАЛДАР

Биетиң солунвуң бижикчизи, культура ажылдакчызы Чимис Адыг-оол Тээли болгаш Кызыл-Даг суурларының ажыл-ишчилериге чедип, олардан солун дугайында бодалдарын сонуургап эйтыргылаан. Оларны моор алаанда парладывыс.

Чылбак-оол Иргит, «Кызыл-Даг» совхозта пенсионер: Ынак солунумну бо чылын база чагыдып алдым. Назынымда иштинде чагыдып ап, номчуп келдим. Угаан-бодалга байлак, эки түүлдерин солун меңээ берип келген. Бир эвес оон ортаа оон-даа аар болу берзе, дөмей-ле чагыдып ап, номчуур мен. Солунну ажылдап, кылын турар корреспондентилерге өөрүп четтирдим дээрден башка, өске чугаам чок. Солун келир чылда эрги үнүп турганы дег (дыштаныр хүннерде база) артып каарын күзээр-дир мен.

Юрий Салчак, Кызыл-Даг көдээ Советинин даргазы: Сентябрь айда солунуун чагыдылгазы эрткен чылдынга домейлээрге, дыка эвээш болду. Бо чорук көдээ Совет ажыдакчыларын дыка дүвүреткен. Ынчалза-даа бар-ла турган аргаларны ажыглап келдивис. Суурда агитвартиралар даргаларын, хөрөженнер чевүлелин, школаның башкыларын дамчыштыр солунну чагыдарынче угланган хемчеглерин чоруттувус. Чоннуң кол-ла чылдагааннары болза, солуннуң кыска хуусаа иштинде чагыдылгазы болган оон өртек-үнези улгатканы болуп турду. Ноябрь айда чагыдылганың хуусаазың узатканы эки. Ам барык өреге бүрүзү чагыдылгалыр болган. Ол ниити күш-биле ажылдаанывыстың түнели-дир.

Аваай Хомушку, «Кызыл-Даг» совхозта пенсионер: «Шын» солун чокта кижи канчап чурттаар боор. Бир хүн сөңү номчуйын баар болзумза, сагыжым саарзык болур. Уругларым төп солун, сеткүүлдерни, а бодум республиканың тыва дыл кырында солуннарын үргүлчү чагыдып ап келген болгаш үнер чылда үш тыва солуннарны күзелдиним-биле чагыдып алдым. Солун чаа чылда база-ла улут-хүннерде үнүп турарын күзээр-дир мен.

Шожут Салчак, «Кызыл-Даг» совхозта кадарчы: «Шын» солунну номчуйын баары дээрге-ле изиг шай ишпейн барганым-биле дөмей-дир. Угаан-бодал хөөзураашкынын болдурбас, биске бөдүүн кадарчы улуска солунувус чырыткы-дыр. Уруг-дарыым баштадыр үргүлчү бо солунну номчуп келген болгаш чагыдып алдым. Хөй-ле эки түүлдерге солун бисти өөредип келди. Солунувустан республикада болуп турар, харын-даа даштыкыда болуп турар болуушкуннарны билип ап, номчуп турар болгай бис.

Кызыл-оол Иргит, Тээли суурда одакчы: Бөдүүн ажылчын кижи мен. Номчуптар апарган үелеримден эгелээш, бо хүннерге чедир «Шын» солундан чарыгбадым. Шыны херек, солунну бир хүн номчуйын баар болзумза, меңээ бир-ле түүл четпээн ышкаш сагындырар. Кижизидикчи утказы бедик, үжүр-дузаазы улуг деп үнелээр мен. Бистиң өг-бүлевис солунну дугаар бүрүзүн улуг сонуургал-биле номчуур улус бис. Ынчангаш солунувусту чаа чылда база-ла чагыдын алдывыс.

Чечен Монгуш, районда культура килдизиниң эргелекчизи, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы: Культура ажылдакчылары көжер библиотекаларга болгаш үнүүшкүнүг концерттер үезинде «Шын» солунну ап алгаш, пропаганда ажылы кылырда эн-не эптиг солун деп үнелээр-дир мен. Бистиң район төвүнде культура ажылдакчылары шуптувус бо солунувусту кижи бүрүзү чагыдып алдывыс. Чагыдылга чорударынга культура килдизинде кассир Марина Көкүүдей кончуг эки ажылдаан. Журналист Монгуш Өлзей-оолдун «Дерзии өлүрүшкүн» деп түүлдерни улуг дүвүрел-биле номчудувус. Бо түүл болза херээженнерге болгаш аныяк-өскеннерге улуг өөредиг, кичээндириг болду. Кижиниң сагышсеткили дойлуп, эвдү соой бөөр каржы чоруктар кажандаа турбас болзун. Солуннуң өртек-үнези улгатканы-биле чергелештир солуннуң дыл-домаанче кичээнгейни улгаттырар болза эки-дир деп күзелдиг мен.

Семис-оол Хертек, Тээлиниң № 1 школазының башкызы: «Шын» солуннуң чедирип келген ачы-дузазын эдилеп келдим. Төөгү материалдарынга хамаарышкан түүлдерни кичээлдеримге ажыглап турар мен. Башкылаашкын, культура амыдыралы, улус өөредилгезинин дугайында түүлдерни солун хөй-биле чырыдып келди. Чөөк-Хемчик районда башкы Минчиир Монгуш журналист Монгуш Өлзей-оолдуң «Дерзии өлүрүүшкүн» деп түүлүн дыл-домаа чевен дээн болгай. Мен аваа удур мен. Суд чорудулгазы-биле холбашкан, бо нарын херекти эгезинден тейүзүнге чедир билдингир болгаш тодазы-биле түгле мергежилдиг журналист кижи болгаш бижип келген-дир. Журналистиң чымыжын үнелеп билир болза эки-дир.

Хөй чылдарда партия, совет ажылдакчызы чораан болгаш солуннуң партийжи килдизинге хамаарыштыр чугаалаксаан түүлүм болза, төөлгү үелерде партияның ат-алдары чон мурнунга түү дээш кудулап батканыл, түүге хөй кижилер партийжи билеттерин эки тура-биле дужаап турарлыр, бо бүгү талазы-биле килдис солуннуң номчулары-биле кандыг ажылдар кылып турары билдинмес, мынчага чедир ол дугайында ак хар ашпаан-на болгай Маңаа удур чонга тайылбыр ажылдары чорудары күзенчиг болуп турар.

Солуннуң дыл-домаанче кичээнгейни күштелдирери чугула. Он ынай көдээ суурларга корреспондентилер ажылхерек ужун чорааш, чон ортузунче кирер болза эки-дир. Башкылар, өөренникчилер-биле түүге ужуражылгалар эрттирбейн турарларыл, буу-хаа келгеш, бурт дээрлери чок эвес-ле болгай. Ынчангаш солун өзулуг партийжи болгаш улусчу туруштуг болурун күзээр-дир мен.

Министр-биле интервью

САГЫШТЫ САРГЫТКАН АЙТЫРЫГЛАР

Төөлгү үеде республикада кем-херек үүлгедир чорук ковудээнин билир болгай бис. Кем-херек үүлгедиишкиннерининң өзүп турарында ыңгаралыр ал хөй боор турар. Экономиканың балансылашкан эвес чоруу, чеңүн чамдык кезээниң моральталазы-биле сандаргай чоруу, эрге-хоойлу институттарының ролюнуң кудулааны моон бир чылдагааны боор турар.

Кем-херек үүлгедир чорук-биле демиселдиң эң чидин-биле тургустунуң келген айтырыгларын бүгү-ниитилел бир демиг шиитпирлээри эргежок чугула деп ССРЭ-ниң улус депутаттарының 2-ги Съездизинге демдеглээн болгай.

Бистиң республикада кем-херек үүлгедиишкинин доктаадыптар аргазы бар бе, бо талазы-биле кандыг хемчеглерни ап чорудуп турарын чугаалап бээрн-биле республиканың иштики херектер министри Владимир Бораевич Кара-Салдан дилээн бис.

— Республикада ниити корум-чурум база кем-херек үүлгедир чорук сөөлгү үеде кандыг байдалды боор турарыл? Кем-херек үүлгедиишкинин доктаадыптар аргазы бар бе, Владимир Бораевич?

— Бистиң республикада кем-херек үүлгедиишкининиң өзүп турары чоннуң сагышсеткилин сарыгдын турары шын харын. Өзулуг шынны чугаалаар болза, сөөлгү он дөрт чылдың иштинде чурттакчы чоннуң 10 муң кижиге онааштыр алыр болза, кем-херек үүлгедиишкинин 1986 чылда эң хөй болган. Ол чылын 189 кем-херек үүлгедиишкини болган. А оон соонда ийи чыл дургузунда кем-херек үүлгедир чорук элээн кызырлы берген турган. Ынчаңмыже эрткен чылдан бөөр кем-херек үүлгедир чорук дыка өскен. Эртемденнериң санап турары-биле алырга, рынок экономиказының байдалында, черчерде бараан-сараан, аъшчем аймаа чедишпейн турары-биле, чижек чоруктуң уржуу-биле кем-херек үүлгедиишкини чуртка чоокку үш чылда кызырлыр хире эвес.

Байдал бо хире дүвүреңчиг турда, «милиция чүү көрүп турарыл?» деп, солуннуң номчукчулары айтырыг тургузуп кээр чадавас боор. Маңаа ажыы-биле мынчаар чугаалаар ийик мен. Биске онаашкан эрге-хүлээлгевисти күүсетпишаан, амыдыралдың агымы-биле деңге чоруп, кем-херек үүлгедир чорук-биле демиселди күштелдиреринин, ону чогумчалыг шиитпирлээринин чаа-чаа аргаларын дилеп тыварын орадаажы-келген бис.

Орустар-даа, тыванар-даа база өскө-даа нацияның кижилери үе-дүптен бөөр чаңгыс аай өг-бүле боон, эпнайыралдыг чурттап келген болгай. Тывада интернационалчы чорук быжыг-дыр деп, бистиң республиканы чижекке көргүзүп турганында даа дыннаан мен. Ынчалзажок националдар аразының харылзаазының айтырыглары бо чылын-на харын чиг-тургустуга берли. Орус дыла чугаалаксыр чоннуң Тыванан кижи чорук турны бүгү тыва чоннуң болгаш орус дылга чугаалажыр кижилериниң дүвүрелин болдуруп турар. Моон бир кол чылдагааны — кем-херек үүлгедир чоруктуң кевудээниде деп санап турар. Ол салдарлыг болганы чугаажок. Мен бодап турарымга, хамык ужур ында эвес.

— Оон ыңай түүн-биле тайылбырлап болурул ынчаш?

— Кем-херек үүлгедиишкини болгаш националдар аразында харылзааларның чидинленгени социал-экономиктиг хөгжүлдеде шыңгыы бууражыннар, кижилерни ажылга тургузар база оларның амыдырал байдалының айтыырларын шиитпирлеп чадап турары, кадр политиказында хажыдыышкыннар, национал культураның, дылдың болгаш чоннуң чаңчылдарының онзагай талаларын хөрөкке албас, бойдустуң байлактарын араатанаыг өзу-биле төтчеглээр чоруктун уржуу деп бодаар мен. Чамдык харысалга чок кижилер, оон туржук, удуртукчу кижилер республикада бооп турар таарымча чок түүлдерни бодуунуң хууда эрге-ажыының ажыглап алгаш, байдалды улам нарыыдадырын бодай бөөрн база бар боор-дур. Шак ындыг түүлдерни болдурбас дээш база ажылдаар улус-тур бис. Херек кырында бодүүн чон бот-боттары аразында эп-найыралдыг ажылдан, чурттап-ла чоруур боор түве-дир.

— Республика найысылалынга болгаш чурттакчылыг чамдык суурларга митингилер болгаш хуралдар-даа эткиледи. Шак ындыг чыштарга милиция ажылдакчыларышдан ашгыда удуртур өске ажылдакчылар киржир боор түве-дир бе, Владимир Бораевич?

— Шак ындыг митингилериң болгаш хуралдарның улуг кезиннге киришкен мен. Тус черлериңк удуртукчулары, а ол ышкаш идеология фронтузунуң ажылдакчылары болгаш комсомол активи орта киржир боор деп бодаан мен. Ындыг эвес боор-чорду. Маңаа мындыг бир чижекти киирейн. Бо чылдың май 14-15-те Хову-Аксы суурга митинг болгаш хамаатыларның хуралы болду. Аваа 500 ажыг кижи киришти. РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң секретарьлары Г. Ч. Ширшин, А. И. Ванжа база корум-чурум камгалаар органнарның ажылдакчылары киришти. Ук комбинаттың директору турган А. Голиков, ында профэвилел болгаш комсомол комитетериниң төлээлери чылыш чок чоруун көргүстү. Оон туржук, чамдыктары шуут киришпейн барды. База бир чижек. Июнь 30-да Таңды районуң Элегес суурунуң чурттакчылары судтуң шиитпири шын эвес деп санаан, кем-херек үүлгедикчилерин холга алдыын негеп, көрзе Культура бажының болгаш көчээ Совет бажының ийи оонуң иштинде бөөлеп-ол-гаш турду. Бо чурттакчылыг үзе шиитпирлээринге базала корум-чурум камгалаар органнарның ажылдакчылары киришти.

— «Рабочая трибуна» болгаш «Собеседник» солуннарга парлаттынгылаан фото-чуруктарга хамаарыштыр түүү чугаалал болур силер? Бо чуруктарны тырттырарынга силериң ажылдакчыларыңар база киришкен деп дидир-дидир чугаа чоруп турар болу берген. Моны түү деп тайылбырлаар силер?

— Республикада социал дүшүүрлүг чоруктуң үезинде чамдык төп солуннар, Бүгү-эвилел радиозу болгаш телевидение, чамдык крайлар, областар солуннары шын эвес турушту эзлеп турары тыва чонга дыка хомданчыг-дыр. Тывада байдалды Даг-Карабахта, Армения-да, Ош области болуушкунар-биле деңнеп көрүп, балыткал чок түүл түүлдер бижип турары канчап-даа таарышпас.

Бо чылдың октябрь эгезинде неделя санында үнер «Собеседник» солунуң фотокорреспондентизи кижи мен деп, В. Васенин дээрзин мээн оралакчым турган В. Лукашов-биле ужуражкан. Тываның милициязының дугайында фото-чурук тырттырар сорулгалыг кижи мен, дузадан кадыг көрүнер деп дилег кылган. Кежээки үеде ажылдаар патруль-хайгаарал машиналарынга олурупкаш, ажылдап болурун В. Лукашов сүмелээн боон турар. В. Лукашовтуң меңээ бижип берген тайылбырында ынчаар бижээн. Фотокорреспондент В. Васенин дээрзи октябрь 3-4-те А. Шульбаев, Голубев оларның дежурныйлазшкын үезинде хөлгезин боон турган УАЗ-469 автомашиназынга олуруп алгаш, дүнекиниң 24 шакка чедир кады чоруп турган. Ынчан ол фотограф эзирик кижилерни эзириктер сергедир черге эккел турганын, «Монгүлек» ресторанга шошсодаа кылган кижилерни тырттырган боон турар. Ол ышкаш октябрь 4-те ушу секциязынга өөренип турар аныяк оолдар, уругларны «Хүреш» стадионуунга кичээлден турар үеде тырттырып алганы илерээн. Ук секцияга кичээл эрттирип турган С. Ш. Соянга «Тувинская правда» солуннуң фотокорреспондентизи мен деп мегелепкеш, чуруукка тырттырганы илерээн. Ол ышкаш тренер С. Соянны селемелиг турар кылдыр бир турушка турун бер, тырттырып алыйн деп дилеп турганы база илерээн. Октябрь 6-да Кызыл хоорküүскомнуң иштики херектер килдизинин начальнигиниң оралакчызы В. Е. Раитинин айтыышкынын ёзугаар фотокорреспондент В. Васенин А. Шульбаев, Голубев-биле ол-ла машинага олурупкаш, Элегес суурга барган, улус шагда-ла өөрүттөвейн турар баган бажыныңны буурп сонгалрын ишкинде байдалы чуруукка тырттырып алган. Оон соонда Хову-Аксы суурга ийи өөн бажыныңы, кудумчуга чораан уругларны чуруукка тырттырып алган. «Монгүлек» ресторанга Н. Солдаткин дээрзи эзирип алгаш, эжи-биле чокшуп турда, оларны шагдаа ажылдакчылары чаруп турар үеде база чуруукка тырттырып алган боон турар. Кажан шагдаа ажылдакчызы Шульбаев «Мени бо эзирик кижи-биле кады чүге чуруукка тырттырып алдың?» — деп айтыраргa, бо чуруукка кандыг-даа тайылбырны кылып болур мен деп, фотокорреспондент В. Васенин мактанып турганы база илерээн, Омончулар хеви кедип алган шагдаа ажылдакчызы А. Шульбаевти база чуруукка тырттырып алганын А. Шульбаев фотокорреспондент В. Васенинден айтыырга, ол мынча дээн база бар: «Тыва кижилерге домей-дир сен. Черде чыдар эзирик кижини чуруукка тырттырып каарга, ону кымдаа эзирик кижи-дир деп тодарадып ыдавас» деп мактанып хөөрөп турганы база илерээн. Бо талазы-биле кеземче херээн оттурган.

— Республикада кем-херек үүлгедиишкини өзүп турары-биле чурттуң өске хоорайларындан омончулар келдиртken турду. Оларның чамдыктары корум-чурум үрекчилери-биле демисел чорударының орнунга боттары харын кем-бурууу чок хамаатыларны эттен турган. Оларга удур кеземче херээн оттурган деп чугаа бар болгай. Ол херектериң истелгези доозулган бе?

— Хөй-ниитиниң корум-чурумун тудары-биле база кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демисел чорударынга дуза кадары-биле бо чылдың майдан сентябрьга чедир чурттуң чамдык регионнарындан немелде күштү чоруткан турган чүве харын. Корум-чурум үрээн чеди омончуларга кеземче херээн оттурган. Бо чылдың июль 9-та Томск облүүскомнуң иштики херектер эргелелиниң патруль-хайгаарал албаныың тускайжыктыг батальонунуң ажылдакчылары Ак-Довурак хоорайның иштики херектер килдизинге кудумчуга эзирик чораан дөрт хамаатыны эккелген. Ол эзирик кижилерни оларның эттеп турганы илерээн. Оларга хамаарыштыр кеземче херээн оттурган. Июль 28-те Иркутск облүүскомнуң иштики херектер эргелелиниң ажылдакчылары А. Б. Жданов, И. К. Шестаков ажылдан хостуг үезинде Кызыл хоорайның № 50 магазинниң чанынга болук оолдар, уругларга ужуражы берген. Оларның аразынга маргылдаа үнген. Оолдарның бирээзи даш октаптарга, И. Шестаковтуң холунга дээрге, ханзырай фотокорреспондент В. Васенин А. Шульбаев, Голубев-биле ол-ла машинага олурупкаш, Элегес суурга барган, улус шагда-ла өөрүттөвейн турар баган бажыныңны буурп сонгалрын ишкинде байдалы чуруукка тырттырып алган. Оон соонда Хову-Аксы суурга ийи өөн бажыныңы, кудумчуга чораан уругларны чуруукка тырттырып алган. «Монгүлек» ресторанга Н. Солдаткин дээрзи эзирип алгаш, эжи-биле чокшуп турда, оларны шагдаа ажылдакчылары чаруп турар үеде база чуруукка тырттырып алган боон турар. Кажан шагдаа ажылдакчызы Шульбаев «Мени бо эзирик кижи-биле кады чүге чуруукка тырттырып алдың?» — деп айтыраргa, бо чуруукка кандыг-даа тайылбырны кылып болур мен деп, фотокорреспондент В. Васенин мактанып турганы база илерээн, Омончулар хеви кедип алган шагдаа ажылдакчызы А. Шульбаевти база чуруукка тырттырып алганын А. Шульбаев фотокорреспондент В. Васенинден айтыырга, ол мынча дээн база бар: «Тыва кижилерге домей-дир сен. Черде чыдар эзирик кижини чуруукка тырттырып каарга, ону кымдаа эзирик кижи-дир деп тодарадып ыдавас» деп мактанып хөөрөп турганы база илерээн. Бо талазы-биле кеземче херээн оттурган.

— Республикада кем-херек үүлгедиишкини өзүп турары-биле чурттуң өске хоорайларындан омончулар келдиртken турду. Оларның чамдыктары корум-чурум үрекчилери-биле демисел чорударының орнунга боттары харын кем-бурууу чок хамаатыларны эттен турган. Оларга удур кеземче херээн оттурган деп чугаа бар болгай. Ол херектериң истелгези доозулган бе?

— Хөй-ниитиниң корум-чурумун тудары-биле база кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демисел чорударынга дуза кадары-биле бо чылдың майдан сентябрьга чедир чурттуң чамдык регионнарындан немелде күштү чоруткан турган чүве харын. Корум-чурум үрээн чеди омончуларга кеземче херээн оттурган. Бо чылдың июль 9-та Томск облүүскомнуң иштики херектер эргелелиниң патруль-хайгаарал албаныың тускайжыктыг батальонунуң ажылдакчылары Ак-Довурак хоорайның иштики херектер килдизинге кудумчуга эзирик чораан дөрт хамаатыны эккелген. Ол эзирик кижилерни оларның эттеп турганы илерээн. Оларга хамаарыштыр кеземче херээн оттурган. Июль 28-те Иркутск облүүскомнуң иштики херектер эргелелиниң ажылдакчылары А. Б. Жданов, И. К. Шестаков ажылдан хостуг үезинде Кызыл хоорайның № 50 магазинниң чанынга болук оолдар, уругларга ужуражы берген. Оларның аразынга маргылдаа үнген. Оолдарның бирээзи даш октаптарга, И. Шестаковтуң холунга дээрге, ханзырай берген. А. Макаров пистолет-биле оолдарның бирээзиниче бооланканының түнелинде хамааты Э. Хүрен-оолдуң дөмээн балыгмаан. Бо талазы-биле истелге ыңгыырыгга боону шыны эвес, ажылдааны илерээн болгаш А. Ждановка хамаарыштыр кеземче херээн оттурган. Ук херекти республика прокуратуразынга дамчыдып берген. Ам истелге чорун турар. Август 17-де Ак-Довурак хоорайның Юбилейная кудумчузунда 8 дугаар бажыныңны чанынга Иркутск облүүскомнуң иштики херектер эргелелиниң патруль-хайгаарал албаныың ажылдакчылары Случин, Малютин, Денисов олар ажылыңдан хостуг үезинде хамааты хеп кедип алгаш чораан, 2 харлыг уруун эдертип алгаш чораан Куулар, Саая биле Хомушку олар-биле ужуражып келгеш, маргылдаа үндүргенинин түнелинде Л. Б. Хомушкунуң мага-бодунга кемдээшкин чедирген, аваа удур «Черемуха» дээр газтыг бүдүмел база ажыглаан. Хыналаданың материалдарын республика прокуратуразынче шилчиткен. Кем-херек үүлгедиишкининге хамаарыштыр кеземче херээн оттурган, судче киирген. Мындыг чижектерни ам-даа киирип болур.

— «Тыва кобальт» комбинаттың албан-дужаалдыг ажылдакчылары материалдыг өртектиг түүлдерни болгаш бичe механизация чепсек-херекселдерни самчыгдап турган деп чугаа база чорун турар. Ол шын бе?

— «Тыва кобальт» комбинаттың директору турган А. А. Голиковка хамаарыштыр ийи боону бузуруп аппарган дээш кеземче херээн оттурган. Комбинатка ажылдап турган албан-дужаалдыг чамдык кижилериң эрге-дужаалын кара-туразында өскээр ажыглап турганының фактылары бар. Материалдыг чедирген когаралды илередири-биле Саң-хөө министерствозу документалдыг ревизияны база кылып турар.

— Кем-херек үүлгедир чоруктуң темпизин кызырар талазы-биле ап чорудуп турар хемчеглер кайы хире дээштит боон турарыл?

— Ылаңгыя чайты үеде республика иштинге болгаш Кызыл хоорайга кем-херек үүлгедир чоруктарның санын элээн кызырган бис. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң эдлчет чок ийиги сессиязынга бадылаан программа маңаа рольдуг болган деп санап турар мен. Кем-херек үүлгедиишкиннерин баш удур болдурбас сорулга-биле 600 хире рейдилерни болгаш тускай операцияларны чоруттувус. Ол хемчеглериң түнелинде мооң мурнунда дилеп турганывыс чүс ажыг кем-херек үүлгедикчилерин, 200 ажыг тоянчыларны, нарнотиктиг бүдүмелдер кылыр 95 кижини тудуп илереттивис. 121 боо-монгуну, 700 чыгам бижекти болгаш шиитээр херекселдерни хавырган.

Хамыктың мурнунда хөй-ниитиниң корум-чурумун тудар, кудумчуга кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демисел талазы-биле хемчеглерни ап келген бис. Бо хемчеглерни ап чорудуп келгенивистин түнелинде бай-дал мун-не чүгээртеп келген. Кудумчуларга болгаш хөй-ниити чеалериңе кем-херек үүлгедиишкиннериниң саны кызырлып чорун орар. Кызыл хоорайда кижилериңе мага-бодунга кемдээшкин чедирер чоруктарның саны кызырылган. Оон-биле чергелештир эрткен чылдазынга коорде, кем-херек үүлгедиишкини өскүүлеп. Бо чылдың он айларында бүрүтиеттинген кем-херек үүлгедиишкиннериниң ниити саны 28,7 хуу өскен. Бии-Хем райондан өске районларда кем-херек үүлгедиишкини ковудеп турар. Кызыл хоорай, Таңды, Тоожу, Эрзин болгаш Монгун-Тайга районнар хамааржыр.

— Эгчоксуна бербеңер, Владимир Бораевич! Силериң оралакчыңар турган В. И. Лукашовту кандыг-даа хемчег көргүспейн, аваа-ла салып чорудупкан, Москваже кожун чоруй баргаң деп чугаа база тыпты берген. Бо дугайында, үүү чугаалап болур силер?

— В. И. Лукашовтун ажылының дугайында РСФСР-ниң Иштики херектер министерствозунуң Кадрлар эргелелиниң ажылдакчыларының бөлүү маңаа хөөн хынап чораан түүе. В. И. Лукашовтун ажылында хөй четпестер бар болганы-биле ону албан-дужаалыңдан хостаар деп түнелди ынчан үндүрген түүе. Ол бөлүктүң түнелин өзугаар РСФСР-ниң Иштики херектер министри В. П. Бараниковтун бадылааны түннел өзугаар В. И. Лукашовту албан-дужаалыңдан доп-дораан хостазын дээн айтыышкын келген түүе.

— Түнелинде үүү чугаалап каар бодап турар силер, Владимир Бораевич?

— Төөлгү үеде кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демиселди улам күштелдирер дугайында чугаалашас орган чок апарган. Харын-даа күүсекчи органнарның эрмелүүлгезин хоойлужудулга органнары солун, хөй-ле доктаал-шиитпирлер хүлээп ап, дөрт айтыышкыннарны хоойлу-дүрүм камгалаар органнарга бергилей бөөр таварылгалар бар апарган. Мен бодаарымга, ол бүгү доктаалшиитпириниң кайызын күүседири аайы тывылбастай берген. Оон орнунга бир демниг, тодаргай сорулгалыг ажылдаааны дээре деп бодаар мен.

— Интервьюнар дээш четтирдивис, Владимир Бораевич.

Интервьюну Манай-оол ОЮН кылган.

САГЫЖЫМГА КОЛХОЗ ҮЕЗИ КИРЕР

Кижи бо-ла дыннаарга, ында-мында ындыг-ындыг четпестер-ле бар дээр. Амгы байдалды шаанда колхоз үезинде улустуң ажылдап турганы-биле болганчок-ла, деңнеп бөөр-дир мен ийин. Чажырган чоор, ол чылдарда, Тывага колхозтар чаала тургустунуп турда, дыка-ла кызымак болгаш үреттүнеллиг ажылдап турдувус ийин. Ам түүе холувус салдына бергеин ол, үүү шаптыктан турарыл?

Ынчан Барыын-Хемчиктин Доң-Терезинге колхозка дагаа фермазы-даа турду, хаванны, бора-тоолайны азырап турганын ам шуут магадап сакты-дыр мен. Ынчан мал чеми амгызы дег эвес, эвээш турду. Ам бистиң совхозтарывыс ол үүүлдерни азыравас апарды бо? Кызылда куш фабриказы бар-ла-дыр. Ол чааскаан бүгү Тываны канчап хандырып шыдаарыл? Дагааныындан өске куш эдин шуут танывас-тыр бис.

Алдын-оол ООРЖАК.
«Шамбалыг» совхоз.

Москва. Совет-япон ийи экипажтың бир чыл хире белеткеним келгениниң түнелинде «Союз ТМ-11» корабльди космосче декабрь 2-де ужудуп үндүрген. Кол экипажтың командири полковник Виктор Афанасьев космос ужудуушкунунче бир дугаар үнген. Борт инженери Муса Манаров ындыг ужудуушкунче ийи дугаар чорупканы ол. Экипажтың үшкү кежигүнү — япон журналист Тоехиро Акияма — «Ти-би-эс» телекомпанияның медээлер албаныың делегей информациязының килдис начальнигиниң оралакчызы.

Солукчу экипажтың составында Анатолий Арцебарский, Сергей Крикалев база япон хөрөөжен журналист Риоко Кикути.

ЧУРУКТА: Байконурже чоруурунуң мурнунда экипаж кежигүннери, өг-бүлелери чаңчыл өзугаар «Кремльде В. И. Ленининиң квартира-кабинеди» музейде чеде берген турган үези.

В. Завьяловтуң фотозу (СЭТА-ның фотохрониказы).

ШЫН ТИИЛЭЭР

«Мемориал» ниитилелиниң даргазы М. Б. Достак-оолдуң адынга Каа-Хем суурда чурттап турар Чамыяң Калбак-оолович Тюлюштен чагаа келген. Ук чагаада бижээн чамдык түүлдериңе сөзүн өскертпейн көрүптээлиңер:

«Мен 1936 чылдан 40 чылдарга чедир Бии-Хем кожуунуң Тарлаг сумузунуң даргазы турган мен.

1940 чылдың март 23-те мени тудуп хоругдаан түүе, 6 чылга шииткен. Ук шииткелди үзе баскан соонда мени катап тудуп алгаш, Сибирьже шөлүпкен. Аваа 10 чыл болгаш дедир орантурумга кээп, чурттап олур мен.

«Контр» херекке кирген кижилерни агартып турарынга дыка өөрүп олурар мен. Ол үениң болуп турган түүлдерин эки билир мен. Оон дириг херечизи мен Ол үениң кижилериннден ам шоолуг кижи чок болду. Бо дугайында менден кым-даа кээп түүе айтырбас түүе-дир...». Оон ынай Чамыян Калбак-оолович «Мемориал» ниитилелиниң хуралдарынга ону чалаарын, ол ышкаш «контр» дирткен, актыг черге шиитиргеннериң хавырткан эт-хөрөнгизиниң өртээн эгидер талазы-биле кандыг документилер, барымдаалар херек түвел деп хөй айтырыгларны салган болган.

Мындыг чагаалар «Мемориал» ниитилелинге хөй-биле кээп турар, ук чагааларны ниитилелдиң баштаар чери үе-шаанда харыылап, репрессияга таварышканнарга боттуг дузаны, сүмелерни чедирип турар.

Ниитилелдиң баштаар чери Чамыяң Калбак-оолович-биле ужуражырын меңээ даасkан. Каа-Хем суурда, «Көк-Тей» совхозтуң конторазының дужунда кудумчу кежилдир чаңгыс каът үзүн бажыныың бир квартиразында интернационалчы өг-бүле — Чамыяң Калбак-оолович биле Агафия Андреевна Тюлюштер чурттап олурар. Чамыяң Калбак-оолович инвалид. (Оон оң талакы будунуң дөмек сөөгүнүп ортузундан чок. Ону ажылдап бар чорда, эзирик чолаачы таварткан түүе-дир).

Бажың даштында бичии участок черде ногаа тарып, дагаа, тоолайлар азырап, чайын мөөгүлеп (Чамыяңның моогу дузаары шуут-ла мастер кижи деп кадайы чугаалаар), амыдырап-чурттап турарын көрүп, дыннаан магададым.

«Өөктүң-не Кара-Дытка Өөскүп үнген хувискаалды»

деп ырлап, арбаннар кезип, сумузунуң ажыл-херээн башкарып чоруп турган аныяк эрес-шоваа, ол үеде шыырак үжүк-бижик билир Тарлаг сумузунуң даргазы, ТАРН кежигүнү Чамыяңны 1940 чылдың март 18-те хенертен Бии-Хем кожуунуң ИХК төлээзи Дүвен-оол тудуп хоругдааш, Кызылче эккелген. Чамыяңны Кызылга эккээри билек, ИХЯ-ның ажылдакчызы Бурунаа оон «өчүк» үндүрүп алыры-биле байысаап кирипкен.

«Контр мен», «Хемчик-оол, Чүрмит-Дажының бөлүү мен», «Япон шпион мен» дээр кылдыр меге өчүк бөөринге чеже-даа албадааргa, Чамыяң шынын чугаалап, бодунуң революсчу туружун көргүскен. 6 ай 18 хонук байысааган соонда, байысаакчы Бурунаа оон «ажыктыг өчүк» үндүрүп шыдаваан. Чамыяны ИХЯ черинден кара-бажыче чорудунган. Эртенинде ону 6 чыл хосталгазын казып шииткен дугайында бичии саазынга демдеглелди ИХЯ-ның ажылдакчызы Соян Ойдуп Чамыяга номчуп дыннаткан.

Чамыяны шииткен соонда, оон ийи чаш уругларлыг кадайының коданда малмаганын, эт-севин хавырып алган. Ынчан «контрларның» ажы-төлүүге кээргел турган эвес.

6 чылды үзе баскаш, Чамыян чанып келген база катап ийи уруу кадайы-биле кады. Ындыг өөрүшкүнү чүге деңнээр!

Ынчалза-даа ол өөрүшкү үр болбаан. 1948 чылда ону катап туткаш, Красноярск крайже шөлүпкен.

— Баштайгы кадайым чок апарган, ийи уругларым бар. 1958 чылда Агафия Андреевна-биле өг-бүле туткан мен. Чуваш кижи. Фамилиязы Контрашева турган, ам мээции-биле Тюлюш дээр, бо кадайымдан база ийи уругларлыг бис, дөрт уругларым база ажытөлдүг, менди-чаагай чорлар — деп, Чамыяң Калбак-оолович чугаалаар.

— 1963 чылда мени партия кежигүнүнге үзүктел чок кылдыр партия биледин эгидип бергенинге, а эрткен чылын «Партия хүрээлелиниге 50 чыл» деп хөрек демдээ-биле мени шаңнааны дыка өөрүнчүг болду.

Шын тиилээни ол. Мен шыныг херекке бүгү назынымда бүзүрел чораан мен. Актыг черге хоп-нүүлге таварышкаш, эзп келбээн кижилериңе ат-сыны солуннарда четче эвес боордур. Мээң чаңгыс чер-чурттуларымдан агартkан ийи кижиниң адын көрдум, дыка хөй бөдүүн эраттарны «контрлар» дээш аппаргылаан түүе-ле болгай. Олардан аал-оранынче эзп келбээннер дыка хөй.

Ол коргунчуг репрессияның база бир өөскүдукчүлери ынчан «чиик шериг» ковудеп турганында деп, Чамыян Калбак-оолович чугаалай-дыр.

— «Чиик шериг» деп түүвени мен ИХЯ төлээзи Дүвен-оолдан билген мен. Ол мени «чиик шеригге» кирип ал деп эзрешкеп. «Ол үүү деп түвел?» деп айтырарымга, «Контрлар ковудээн, чон ортузундан оларны илередир кижилерни «чиик шериг» дээр деп, ол чугаалады.

«Нам кежигүнү, сүүү даргазы кижи кандыг контрлар чажыдын илередир боор» дээш ынавайн, ойтлаан мен.

Мени агартkанда, КАКтың ажылдакчылары «мээң херээм-биле» таныштырган. Мени нүүлдеп киирген кижини ынчан билдим. Даваазаң дээр, чалгаа, чалчыргай кижи болган. Ол үеде ындыг кижилер бөдүүн арат чонну нүүлдеп, садын турганы ол. Оларны база репрессияның кол удуртукчуларын чонга билдиртири-биле дарый сойгалап илередирин негээр кижи-дир мен — деп, ол чугаалады.

Шын тиилээр ужурлуг.

Оолчугаш КАРА-ООЛ.
«Мемориал» ниитилелиниң даргазының оралакчызы.

СПОРТ

Хостуг хүреш

ЧЕДИИШКИННИГ БОЛГАННАР

Хостуг хүрешке делегейниң ийи дакпыр чемпиону, ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастери В. П. Алексеевтиң шаңналы дээш элээди ооллар аразында бүгү-эвилел маргылдаазы Красноярск хоорайга чоокта чаа болуп эрткен.

Сибирьниң болгаш Ыракы Чоон чүктүң хоорайларындан база Грузин ССР-ден 200 ажыт спортчу ол маргылдаага киришкен. Анаа Кызыл хоорайның олимпийжи курлавырлар белеткээн спорт школазының мөгелери чедиишкинниг киришкен.

43 килограмм чедир деңзилиг ооллар аразынга Кызылдың № 9 ортумак школазының онгу классчызы Артыш Доржу эки белеткелдиин көргүскен. Ол бирги черни ээлээн. Түңнелинде «Маргылдааның тулган мөгезин» деп тускай шаңналдың эдилекчизи болган. Ол-ла школаның өөреникчизи Буян Биче-оол 50 килограмм деңзилиг мөгелер арезынга үшкү черни ээлээн. А Кызылдың автоорук техникумунуң сургуулу Шораан Саая (58кг) бодунуң деңзизинге ийги черде болган.

Үстүнде мөгелерни тренерлер Т. С. Самдан, А. Х. Доржу олар белеткээн.

Мерген ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

Самбо хүреш

ИЙИ ХҮН ҮРГҮЛЧҮЛЭЭН

Сүт-Хөл районунуң элээди уругларының спорт школазының коллективи самбо хүрешке маргылдаа организастап эрттирген. Анаа 90 ажыг элээди ооллар болгаш аныяктар, киржии, күжүн шенешкен. Маргылдаа ийи хүн үргүлчүлээн. Деңзи аайы-биле тиилээн мөгелер: 48 кг. Роман Ондар (Бора-Тайга ортумак школазы), 52 кг. Артур Ондар (Сүт-Хөл ортумак школазы), 57 кг. Артур Ондар (спорт школазының тренери), 62 кг. Артем Монгуш (спорт школазы), 68 кг. Валерий Ондар (Алдан-Маадыр ортумак школазы). 74 кг. Владимир Ондар (Кызыл-Тайга ортумак школазында башкы). Чемпионнарга тус-тус шаңналдарны тывыскан.

Ооң соонда шилиндек 16 аныяк мөгениң тыва хүрешке маргылдаазы болган. Борта спорт школазының тренери Алексей Монгуш шүүлген. Кара-Чырааның мөгези Семён Ондар үжүүрлешкен.

Бораш ОНДАР.
Сут-Аксы суур.

МӨГЕЙИП ТУР БИС

Ооң оглу, кызы тос кижи. Оларны хензиг чаш-назынының аразы бир-ийи чыл турда, уругларының адазы чок апарган. Ынча хөй кижини бут кырынга тургузуп, ол аразында малчыннавышаан ажылдап келген. Бистиң «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны Чечек-кыс Канчыыр-ооловна Монгуш ындыг. Ам ол Актың Баян-Кол деп черде чүрттап, ажылдап чоруур. Хоочун малчын. Азыраан-малын оскунмайн, ажы-төлүн өскүссүреттейн, кадыг-бергелерни эртип келген. Кижи эки боорга, чону каар эвес. Ынчангаш оскүс хөй уругдарыглыг арткан иени чону, дөргүл-төрели кагбаан, анаа ачылыг холун сунуп берген.

Ооң ооллары, кыстары авазының өскүн дыңнап, улустуң чанчылдарынга болгаш өзулалдарынга кижизиттинген. Тос кижиниң дөрт ам малчын, эмчи, чоларга, ювар, кижизидикчи башкы, студент. Ооң ажы-төлү бот-боттарынга дузалажып, характажып, авазынга чәргеннеп берип, анай-хураган кадарып, мал чеми белеткеп — күш ажылга өренген. Мөзу-бүдүштүг.

Уруглары өскүжеге чедир Чечек-кыс Канчыыр-ооловна кадыг бергелерни көрбеди дээр. Ол үүгле иениң эвес, аданың ажылын кады кылып келген. Күзүн хамык уругдарыы өөренип чоруй барганда, бир катап өө-даа өрттенген, шуут чүү-даа чок артыкан. Алыс кызымак, ундаравас кижи болгаш, бир чыл түргедзе-даа, ооң катап дерии ап шыдаан.

Ол ам удавас 50 харлаар. Ынчангаш чаңгыс чер-чурттуглары анаа изиг байыры чедирип, аас-кежикти, кан дет кадыкшылды күзеп, ындыг магалыг уруг-дарыгны кижизидип өстүргени дээш аңаа курлак чедир мөгейип турар бис.

Дарган-оол ООРЖАК.
Барыын-Хемчик район.

Культура ажылдакчыларынга ажык чагаа

ЧЕЖЕ «ЧЫРЫДЫП, СУРГАП КЭЭР БИС»?!...

Тыванын культура албан черлеринге 26 чыл ажылдап келдим. Кожуун, суур бүрүзүнде өөреникчилерим база көвей. Олар культура, боттывынгыр уран үүл, хоржум школаларында чедиишкинниг ажылдап чоруурлар.

Оларның чаңгыс черге он беш, үзүрби чыл чедир ажылдааннары-биле ужуражып, хөөрежи бергеш, тыва культурада улуг чедиишкинер бар-даа болза, чаңгыс черде таптап, чонувустун соондан калгып, амыдыралдан чыдып каап чоруурувусту эскерип, ажыт-чажыт чок чугаалажы бээр бис. Ажылынга бердикген, кандыг-даа эвээш шалыңдан оспаксыравас, төрээн суурунуң, сумузунуң, кожуунунуң сылдыстары бисте бар.

Бо хүннерде эрги ёзу-биле ажылдаары хирелиг, чованчыг! Идеология база өскерилген. Шаандакы чанчыл-биле чеже «культура чырыдыышкын одаа» болуп кээр бис. Чеже чырыдар бис?! Чон бөгүн телевидение, радио, видеокөрүш солун, сеткүүл-биле ыяк чыруттынган болгай. Харында культура ажылдакчыларының боттарын чырыдып, сургап каптар. Өвүрүгүн Хараача аттыг агитбригадазы бөгүнгү бистиң байдалывысты чилиин өттүр сойгалап көргүскен-ие болгайлар.

Тывалар 30—40 чылдарда культура бажыңнарын «ойнаар-бажың», «кызыл-булуң», «кызыл-өг» дижир турган. «Ойнаар-бажың» дээни анаа эвес. Ол үениң аныяктары кежээлерде үүгле аңаа чыглыр, ойнаар, үе эрттирер, «дириг-чурук» көөр... А бөгүнгү «Культура бажыңы» деп бедик иегелделиг сөс чамдык культура бажыңнарынга канчап-даа таарышпас. Ол бажыңларда культурага хамааржыр бичии-даа үүве чок. Ында кирип, олуруп турар кижилерде база культурлуг чаң-даа, көрүштүг дыштанылга-даа чок. Думчук бораланан дискотекалар, концерттер, кежээлер... Ынчангаш кижилер культура бажыңнарын хүндүлевестээн, аңаа келбестээн.

Бажың эолери хөрөөженнер, пенсионерлер, көдээ специалистер — ховар аалчылар. Ол хиревисте чыл санында отчётту таарыштыр тургускаш, төп черже чорудуп-ла турар бис. Ол хамык кежээлер, диспуттар, бөлгүмнер херек кырында хөделип турган болза, кем-херек үүлгедишкиннери эвээш, аныяк-өскениң культуразы, угаан-медерели бедик турар ужурлуг.

Меге сан-түңден уштуңгаш, көдээниң культура албан черлерин таптаашкындан, удумзургай байдалдан канчаар уштуп алза экил? Оларны эмин эрттир политикага, идеологияга эжиндирип, өпейлээн ажыы бар бе?

Аныяктар аразында ёзулуг хөглеп билир, ырлаар, ойун-тоглаага киржир, чуруур, номчуур, дааранар, чазанар кижилер ховартаан. Автобус иштинге, ырак рейстерге ырлажыр кижилер чок!... Кижиниң бот-эргезинче, амы-тынынче халдаксаар, үптексээр кижилер ковудээн. Ындыг кижилер — амгы үеде эң-не айыылдыг Оларны ниитилелден ажыглаар ужурлуг. Шаандакы Тывага ийи-чаңгыс ындыг кижилерни черниң черинге аппаргаш, кижилерден ырадыр турган. Кижиниң тынын үскен олурукчу херектеннерниң даңзызын кожуун бүрүзүнге тургузары чугула. (Индияның бир штадында ындыг хоойлу бар).

Республикада 198 культура албан черлери бар. Оларны углап баштаар Культура министерствозу (22 кижи). Эртем-методиктиг төп (18 албан-хаакчы) бот-боттарын дытпарлажып, чээрби ажыг чыл иштинде борабүдүн «командылап» кээргедаа, көдээниң культуразы биеэги-ле хевээр «таптавышаан», чежеге дээр мынчаар ажылдаар бис? Ол албан черлериниң чонга ажыы бер бе? 50—60 чылдарда министерствога 12, эртем-методиктиг төпке 8 кижи турган.

Тыванын культуразынга чаа сорулгалар, чаа тыныш херек. Улуг эвес республика-дыр, каш-ла суурлар-дыр. Ында шимченин албас, олуттай удуртукчуларга, турааында барган, культуразыны чидирген, тыва улустуң чаагай чаңчылдарын уткан балдырбээжек херектеннерге удур, азыраткы хөөннүт улуска канчап күш четпес апарганывыс ол?

Ам база-ла тоталитаржы чагырыкчы күрүнеже эглип кээр бис бе? Демократияны, ажык-чарлыг чорукту ажылдап билбес болган-дыр бис. «Шыкпыыштадып», «сургадып» өөренип калган салымывыс ол. Ындыг өөдежок улус рынок үеинде канчан чурттаар бис?

Оорланмайн чоруур дээрге,
Олура алыр шалыңым чок.
Кайгалдавайн чоруур
дээрге,
Халас алыр шалыңым чок

— дээн турургуушкун философиязының дөзү ам төнер деп барган. Ye дээрге — акша! Арыг сеткил-биле ажылдап алган чеже-даа муң акшалыгда удууру сагышка чиик.

Көдээниң чогаадылга бажыңнары («культура бажыңнары» эвес) үениң байдалы-биле чон мурнунга экономиктиг суртаалды кижилер мурнунга хүндүлээнел, төп-шүүл, бот-боттарын дыңнажып билир чорукту пенте-редири — хүннүң айтырыы.

Арагалаашкын, кем-херек үүлгедишкининиң дугайында солун, сеткүүлду, теледамчыдылгаларны ёзулуг үүлгедикчилер хаайынга-даа какпас, ону олар номчуваан-даа, көрбейн, дыңнавайн чоруурлар. Ынчангаш кол идегел — культура болгаш уран үүл ажылдакчыларында. Оларның чечен-мерген состериндеп, ажык-чарлыг чугаазындан, доктаамал хаарыгаазындан бистиң амыдыралывыста дүшкүүрүг байдал өскерлип болур.

Сергей БАЙЫР.
ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү.

БРИЛЛИАНТ ШАҢНАЛ НЕМЕШКЕН

Шыдыраага делегей чемпиону ат дээш маргылдаа төнчүзүнче чоокшулаан тудум аңаа сонуургал улам улгадып бар чыдар. Маргылдааның ийиги чартыы — арткан 12 салыгны шыдыраачылар Францияның Лион хоорайда эгелей берген. Оларның аңаа баштай ойнааны үш салыы — 13, 14, 15 дугаар салыглар хайым болуп доозулган. Гарри Каспаров биле Анатолий Карпов салыг бүрүзүнге шыңгыы белеткеннип, бодамчалыг ойнап турарын ол ужуражышкыннар көргүзүп турар. Удурланыкчыларның оюннары хайым болуп дооступ турза-даа, аңгы-аңгы фирмаларның, спонсорларның (акшаландырыкчыларның) бо улуг маргылдаага сонуургалы улам көдүрлүп турар.

Чоокта чаа төп солуннарга мындыг мелээ парлаттыган: «Корлофф фирма хүнерден болгаш алдындан бүткен шаңнал белеткеп алган, Ону шыдыраага делегей чемпионадының амгы тиилекчизинге тыпсыр. Ооң аңгыда ол онзагай шаңналда 1018 кара болгаш ак бриллиант холуй уруп каан. Фирманың президентизи дээрги Пэласье маргылдааның киржикчилерни ол шаңнал-биле таныштырган.».

Дыка-ла солун-аа! Чараш шаңнал-дыр. Ойнакчы бүрүзүнүң тура-соруун ол черле көдүрер, оларның энергиязынга күштү немээри чугаажок.

А чогум черле чемпионаттың баштайгы чартыының соонда олар бодунун, удурланыкчызының дугайында үүнү бодап турарыл. 12 салыг соонда сан 6:6 — хайым болганынга хамаарыштыр бодалдары үүл? Спортчу тайылбырлакчылар кажан Каспаров Лионга чедип келгенде айтырыглар салырга ол мынча дээн:

— Бир эвес мен частыыглар кылыптас болзумза, Карпов мени удуп шылавас. Ол ойнаар шаа-биле ойнап турар. А мен күзээним ёзугаар ойнаар кижи мен.

— Ынчаарга үүге сан хайым болуп доозулганыл? Артык 2-3 саныг болурун сеңээ баш удур-ла догаатырыш турган болдур ийин.

— Чемпионаттың Нью-Йоркка болуп эрткен бирги чартыы Лионга ойнаарымның мурнуу чарыында мелээ эки тренировка болган кылкатап эгиттинмес таварылга болган. Башкы ооал-ондакка таварыщкаш мочээн. Ажаап каанының соонда, школаның директору физика классына кичээл эрттирип кээрге, сураглыг эртемден физиктерниң чуруктарының бирээзинің өскээр аскаш, орнунда демги башкының чуруун асаш, кара кожаа-биле хаажылап каан турган. Директор өөреникчилерден ону ап каарын негээн, кымдаа ап кагбаан. Ынчаарга директор боду ап каапкаш, кичээлин эрттиргеш, чоруй барган. Бо таварылгада өөреникчилер, директор канчаар турганыл? Бо черге-лиг хөй-хөй педагогтуг айтырыгларны бодап, шын харыны аныяк башкылар бергеннер

Слёттүп түнелинде районнуң улус өөредилге киллизинин эргелекчизи М. В. Борбай-оол кежээни болгаш слётту организастап эрттирген методкабинеттиг болгаш Пионерлер бажыңының ажылдакчыларынга четтиргенин илередип, аныяк башкыларга чогаадыкчы чедиишкиннерни күзеп, чагыгларны берген.

Олег ШҮҢНЕЙ.

Чурукта: Гарри Каспаров биле Анатолий Карпов Корлофф фирманың президентизи дээрги Пэласье-биле каны турлар.

АП—СЭТА-ның фотозу.

ДЕКАБРЬДА ЧАА КИНОЛАР

«Ангелдиң үрээ» (АКШ). Хөй чыл бурунгаар ис чок читкен кижини дилеп тывары-биле тускай даалга алган Нью-Йорк чурттуг онзагай детектив Гарри Ангелге таварышкан тывызык, сыг төөгүнү бо киноданөөр силер. Кинонуң сценарийин база фильмни тургускан режиссёр Алан Паркер. Октябрьда найысылалдың киноэкраннарынга үүген «Миссисипи отта» деп ооң база бир ажылы-биле көрүкчүлер таныш болгай.

«Бир дуюу ынаар, бир дуюу мынаар». 1989 чылда Москвага болган кинофестиваль конкурузунга режиссёр Вера Хитилованың бо чаа ажылының дугайында ооң үнелекчилериниң саналы хөй янзы болган. Сагыш амыр, тоомча чок аныяк эжишкилерниң ужуралдары база оларның белени-биле ынакшыл харылзааларын тудуп, түнелинде кээ оларның бирээзиниң СПИД-тен аарый бээри-биле фильм төпер.

Бистиң бөгүнгү делегейде кижизиг база мөзүлүг угланыышкыннарывыс канчап чиде бергенил? Безин мөгеде үнелиг ынакшылга, ог-бүлеге, ажы-төлге, эротиктиг оюннарга болгаш эр-хөрөөжен чорукка хамаарыштыр кижилерниң кызыгаар чок хостуг апарганы, амыдыралда болуп турар бүгү-ле үүлдерге бодунуу-биле хостуг хамаарылга кандыг айыыл-халапка, кеземчеге онааштырары, ооң чүүк-биле төнери фильмниң төнчүзүнде көрүкчүге билдине бээр.

«Наутилус». Свердловск киностудиязынга Ленинчи комсомол шаңналының лауреады режиссёр Владимир Шампурин бо фильмни тургускан. Аныяк шкевер Феликс Рогов бодунун амыдыралга киржилгезиниң күш чогундан база чөптүг эвес чорук-биле эптеш чогундан ол амыдыралдың «дүвүнче» түр чаштынарын оралдажыр... Моон мурнунда Владимир Шампурин «Айыылдыг өөнүктер», «Куу күске» «Бистиннде ыржым», «Адазы чок уруг» деп фильмнерни чедимчелиг тургускан. «Наутилуста» ол рольдарда Ленинчи комсомол аттыг театрның актёрлары Леонид Лютвинский биле Римма Латынова ойнап турар.

«Ынакшылыңар» — югославия фильм. Жанр талазы-биле музыкалыг комедия. Югославияда билдингир бир эстраданың ыраажызы Лепа Бренаның гастролюнуң дугайында хөглүг фильм.

«Эриктиң дилиндээнде чалгыг» деп 9 новеллиг фильмни Анатолий Ромовтуң тоожузунга үндезилеп, Свердловск киностудиязынга Ольгерд Воронцов тургускан. Айыылдыг кем-херек үүлгедикчилериниң ээлчеглиг үптээшкининиң үеинде оларны илередип турдары-биле келген шагдаа ажылдакчыларының бирээзиниң өлгенинин талазы-биле истелге дугайында детектив фильм. Рольдарда В. Кузнецов, Андрей Болтнев, Ирина Цывина болгаш ооң-даа өскелер ойнап турар. Сценарийниң автору Эдгар Дубровскийниң ужуралдыг жанрга моон мурнунда үүнүп турган «Туманныгда үш медээлээшкин», «Принц Флоризельдиң ужуралдары», «Артык аэродром» деп фильмнерин көрүүчү сактыр боор. А Ольгерд Воронцовтуң музыкалыг фильмнери «Алло, Варшава», «Цирктиң оттары хыш тур» деп ажылдары база көрүкчүлерге билдингир.

ЧУРУКТА: «Наутилус» деп фильмден кадр.

Үйнүк ООН.

Киновидеокаттыжыышкынның репертуар кылдызының улуг редактору.

ОРАН-САВА ТАР, ОЛУТТАР ЭВЭЭШ

Солунга чүве-даа бижип чорбаан мен. Ам канчаар, бо удаада бижиир ужурга таварыштым.

Чаа-Хөл суурнуң боду улуг делгем бооп сайзырап, хөгжүп-даа турза, клувувус тар, бичии. А чурттакчы чон саны улам-на көвүдеп, өзүп турар. Кижи бодаарга, чүү-даа мурнай культура одаан улуг делгем, чараш чаагай кылдыр тутку дег. Манаа хамаарыштыр бир чижекти көргүзүп көрейн.

Октябрь сөөлүүредир суурнуң бүгү чурттакчы чонунун хуралы болган Анаа удуртукчу даргалар-даа, школа директору-даа (Г. С. Балбай-оол) келгилээн. Ажыл-агый, амыдыралчурталга дугайын чугаалашкан.

Хөй чон чыылган. Оран-сава тар, олуттар эвээш болганындан бут кырынга турар кижилер хөй, ында кырганнар-даа, иштиг-сааттыг хөрөөженнер-даа бар. Халааданчымын канчаар ону! Клуб ишти мырынай чыттыг, ышкам, изиг апарган. Ооң кадында чамдык ада-иелер бичии уруг-дарыын эдертип алгылаан, олары ыглаан-сыктаан, — орта чугаа дыңнатпас. А үстүкү класстар өөреникчилери база хөй болду. Ужуру болза манаа ажыл-агыйжы улуг чугаа кылырда, чаш ажы-төлдүң-даа, өөреникчилериин-даа киржилгези херекчок турган. А ада-ие хуралы болган болза, холушкак-даа бооп болур-ла ыйнаан. Чамдык ада-иелер мырынай ийи-бир кижиниң олудунга уругларын чалап алган боор-дур. А улуг кижилер шылап, турза-ла турар!

Моон соңгаар мындыг хуралдар эрттирер болза, чон доора ыыт-шимээнден, бут кырынга турарындан түвексингеш, чыылбайн баар чыгыы. Ону школа директору-даа, ада-иелер-даа эскергени чугаажок. Ужурунда болза үстүкү класстар өөреникчилери база хөй болду. Ужуру болза манаа ажыл-агыйжы улуг чугаа дыңнатпас. А үстүкү класстар өөреникчилери база хөй болду. Ужуру болза манаа ажыл-агыйжы улуг чугаа кылырда, чаш ажы-төлдүң-даа, өөреникчилериин-даа киржилгези херекчок турган. А ада-ие хуралы болган болза, холушкак-даа бооп болур-ла ыйнаан. Чамдык ада-иелер мырынай ийи-бир кижиниң олудунга уругларын чалап алган боор-дур. А улуг кижилер шылап, турза-ла турар!

Моон соңгаар мындыг хуралдар эрттирер болза, чон доора ыыт-шимээнден, бут кырынга турарындан түвексингеш, чыылбайн баар чыгыы. Ону школа директору-даа, ада-иелер-даа эскергени чугаажок. Ужурунда болза үстүкү класстар өөреникчилери база хөй болду. Ужуру болза манаа ажыл-агыйжы улуг чугаа дыңнатпас. А үстүкү класстар өөреникчилери база хөй болду. Ужуру болза манаа ажыл-агыйжы улуг чугаа кылырда, чаш ажы-төлдүң-даа, өөреникчилериин-даа киржилгези херекчок турган. А ада-ие хуралы болган болза, холушкак-даа бооп болур-ла ыйнаан. Чамдык ада-иелер мырынай ийи-бир кижиниң олудунга уругларын чалап алган боор-дур. А улуг кижилер шылап, турза-ла турар!

Моон соңгаар мындыг хуралдар эрттирер болза, чон доора ыыт-шимээнден, бут кырынга турарындан түвексингеш, чыылбайн баар чыгыы. Ону школа директору-даа, ада-иелер-даа эскергени чугаажок. Ужурунда болза үстүкү класстар өөреникчилери база хөй болду. Ужуру болза манаа ажыл-агыйжы улуг чугаа дыңнатпас. А үстүкү класстар өөреникчилери база хөй болду. Ужуру болза манаа ажыл-агыйжы улуг чугаа кылырда, чаш ажы-төлдүң-даа, өөреникчилериин-даа киржилгези херекчок турган. А ада-ие хуралы болган болза, холушкак-даа бооп болур-ла

Кара-кыс ШӨМБҮЛ.
Улут-Хем район, Чаа-Хөл суур.

АНЫЯК БАШКЫЛАР СЛЁДУ

Чоокта чаа Чөөн-Хемчик районнуң школаларында 1988, 89, 90 чылдарда ортумак болгаш дээди өөредилге черлери досскан аныяк башкыларының слёдун районнуң методиктиг кабинеди организастап эрттиргеи.

Слётту аныяк башкылар төвүлелинин даргазы, Чадааананың № 3 школазының орус дыл башкызы Е. Б. Даш-оол ажыткаш, районнуң 13 школаларының 50 ажыг аныяк башкыларына байыр чедиргеш, хүн чуруму-биле таныштырган.

Класстың удуртукчу башкыларының ада-ие-биле ажыл-чорудулгазының талазы-биле лекцияны улус өөредилге киллизинин инспектору О. А. Шүннейнин номчаанының соонда дуржулгалыг башкылар: № 2 школаның эге класстар башкызы Н. Д. Куулар база № 3 школаның өөредилге эргелекчизи Р. Б. Куулар боттарының дуржулгазын аныяк башкыларга чугаалап, класс-биле ажылдап турар үеде башкыга кандыг бергелээшкиннер таваржырын база ону канчаар шиитпирлээринин дугайында ажык чугааны кылганнар.

Хүннүң ийиги чартыында Пионерлер бажыңынга партия райкомунуң, комсомолдуң болган улус өөредилге килдизинин ажылдакчыларының киржилгезинбиле «Төгерик столду» организастааны база «Таныжылга» кежээнин эрттиргени солун болган.

«Төгерик столга» улус өөредилге ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң даргазы Г. Д. Монгуш, партия райкомундан А. С. Шаалы, комсомол райкомунун 1-ги секретары Д. Д. Монгуш аныяк башкыларнын салган айтырыгларынга долу харыыларны берип, моон-даа соңгаар айтырыглар тургустунуп келир болза, дуза кадарынга бергеннер.

Башкыларнын боттарынын тургусканы болгаш амыдыралга таваржып келир педагогтуг бергелээшкиннерни сайгарып, анаа шын педагогтуг угланыышкын бергени солун болган. Чижээ, «Школага аныяк физика башкызы келген. Ол бодунун эртемин кончуг эки билир, шыырак спортчу. Өөреникчилер-биле ажылдап билир. Өөреникчилер аңаа кончуг ынак. Бир-ле дыр бодап тур мен. Маңаа менээ чиик болур, арыг агаар четчир-дир.

— Номчуур солуннар база эвээжээр, ындыг бе?

— Француз дылга номчуп билбес мен.

Карповка салган айтырыгларга ол мынчаар харыылаан:

— Чемпионаттың бирги чартыының дугайында, ооң канчаар доостурунуң дугайында бодалдар аңгы-аңгы турган. Сөөлгү салыгларда артыкшылды ап болур аргаларны оскунган мен. Ылаңгыя сески, тоску, он ийиги салыгларда аан. Удурланыкчымның канчаар ойнаарының дугайында ам чугаалаары шала элек. Ынчалза-даа тиилелгени чедип аптарынга бүүзүрелдиин Каспаров каш удаа медеглээн болгай. Лионга эң бедик деңнелге ойнап шыдаар кедергей турасоруктуг келген мен. Он ийи кончуг күженишкиннинг салыг соонда могай-шылапкан байдал менде чок.

Чурукта: Гарри Каспаров биле Анатолий Карпов Корлофф фирманың президентизи дээрги Пэласье-биле каны турлар.

АП—СЭТА-ның фотозу.

23 ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА

Аарыг кижини кезип эмзээри — эң берге болгаш нарын айтырыг. Аңаа дидим чүрек, быжыг эртем-билиг байлак арга-дуржулга хөрек. Ындыгларга «дээди эртемниг кезер эмчи Клим Сергеевич Сайынны дорт хамаарыштырып болур.

Ол Томскиниң медицинин институдунуң кезер эмчи салбырын чедиишкиннинг доскаш, Ак-Довурак хоорайга чымыштыр ажылын эгелээн. Алган билиин практика кырынга ажыглаары ындыг белен эвес. Аңаа шынап-ла, бодунга күзел болгаш дидим чүрекпир болуру негеттинер. А Клим Сайын ындыгларның бирээзи. Ол эмчи кезип эмнээр ужуруг аарыг кижилерни Ак-Довуракка эң баштап каштыг-даа чедиишкиннинг чезип эмнээн. Оон соорту-ла ажылдын хыын тыр-улам шүүдай берген. Сегээн аарыг кижилер «холу чиик эвилен-эолдек эки эмчи» дер мактап, четтиргенин илередип турарлар.

Оон Клим Сергеевич эртем-билиин бедидери-биле Ленинградка ийи чыл ординатурага өөренгеш, найысылал Кызылда онкологиядa чезер эмчи бооп ажылдай берген. Ол-ла ажылында С. С. Клим ам 23 чыл ажылдап, ында база-ла шаңнал манталдарны хөй-биле ап чоруур.

Чечек КУУЛАР.
Кызыл хоорай.

Чарлалдар бюрозу

ССРЭ-ниң Күрхандырыл газының Тывада девискээр талазы-биле кол эргелелин Тываның күрүснин коммерция-дугуржулга республика компаниязы кылдыр эде организастааны-биле холбаштыр бүгү агар саннарын, санажыдгаларын 1990 чылдың декабрь 20-ге чедир хынажып алырын хамаарыштан организацияларга дыңнадып тур.

Айыттынган хуусаа соонда негелделер хүлээп албас.

• • •

Чаа ЛуАЗ-969» деп автомашинамны «Москвич-412»-ге азы 1989—1990 чылда үнген «Жигулиге» орнап турмен.

Мээн адрезим: Кызыл хооорай, Пгавобережная кудумчуу, 24, квартира 13. Кайы-даа үеде кээп болур.

• • •

ТВ

ДЕКАБРЬ 4
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Омега» вариантызы», Уран-чечен фильм. 2-ги серизы. 9.40 Мультфильмнер. 10.15 «Буруу чокка буруулуглар». Телефильм. 10.35 Уругларга дамчыдылга. 11.35 «Маска адаанче бакылавыт». Уран-чечен телефильм. 1-ги серизы. «Юлейсрадио» компания. 12.20 Коллаж. 12.30 «Ye». 13.10 Шыдыраага делегей маргылдаазы. 13.25—14.25 «Бистин амыдыралывыс ужуп-утказы». Телефильм. 15.30 Бичелер улустарының аас чогаал коллективтериниң концерти. 15.50 А. Фет. РСФСР-ниң улустуң артизи Л. Щербинина номчуур. 16.05 «Экии хөгжүм!». 16.50 «Объектив». 17.25 «Бруиада». Барымдаалыг фильм. «Юлейсрадио» компаниа. 17.50 «Калевала». Мультфильм. 3-4 сериялары. 18.10 «Бир-ле катап кайгамчыктыг кышкы хүнде». Барымдаалыг фильм. 18.30 «Ye». 19.00 «Ынакшыл база чарлыышкын». Шаандакы болгаш амгы романстар. 19.45 «Омега» вариантызы». Уран-чечен фильм. 3-кү серизы. 21.00 «Ye». 21.30 «Маска адаанче бакылавыт». Уран-чечен фильм. «Юлейсрадио» компания. 1-ги серизы. 22.15 «Сос». Литературжу-уран-чечен программа. 00.15 Медээлер. 00.30—00.45 Шыдыраага делегей маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг альманах. 8.35: 9.35 География. 8 класс. ССРЭ-ниң арга-ыяш курлавырлары. 9.05 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35: 11.35 Хөгжүм. 2 класс. П. И. Чайковский. «Уруглар альбому». 11.05 «Вивлиофика». 12.00 «Волковтуң черде көкпалары». Барымдаалыг фильм. 12.15 Т. Дашкова ырлаар. 12.35 Ритмиг гимнастика. 13.05—14.05 «Дачага болган төөгүлер». Уран-чечен телефильм. 1-ги серизы. 18.05 РСФСР-ниң улус депутаттарынын ээлчег чок Съездизинде.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Көдээниң амыдыралы» 19.15 Медээлер. 19.20 «Азия төвү». Информас-публицистиг программа.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуцар, чаштар!». 20.15 «Николай Грицюк. Чонга хөрөө чок чурукчу». Телефильм. 20.55 «Моондак». «Аныяктар рокеди». 21.15 РСФСР-ниң улус депутаттарының ээлчег чок Съездизинде. 23.25 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Сессиязында. 00.25—01.45 Хоккей. ССРЭ маргылдаазы. «Спартак» — «Динамо» (Москва).

Кино

ДЕКАБРЬ 4-ТЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Хануссеп» (ЕНР, 16 харга чедир) 9.30, 11.50, 14.10, 16.30, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Солнце в кармане» 9.00, 12.20, **«Лопушка для кошек»** 10.30, 13.50, **«Последний зов любви»** (кинопанорама) 18.30, **«Последний зов любви»** 15.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Замри, умри — воскресни» 14.50, **«Сердце ангела»** 17.00 (премьера), **«Запасной, на старт!»** 13.00, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Давайте надеяться, что будет девочка» (Франция-Италия) 14.20, 16.40, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Допинг для ангелов» 17.30, 19.20 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34 ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ тарыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Киллистер ◆ зар гийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25. Идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузут — 3-34-09; 3-41-23 ◆ клетчур — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроклетчур — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39 ◆ почта — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11 ◆ удуртукчулар — 2-27-41 ◆ солун келбейн бар гаран — 2-32-71 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнет. Хемчээлге 2 парлалга ымазы. Тиражы 28000 ада.

Тыва АССР-ниң Чон удуурер чер полиграфия болгаш чон садыгның керектеринин галачы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл хоорай, Шетинкин болгаш Красноармейская кудумчуу, бажың № 1.

Чагыг № 537.

Индекс 54241.